

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Walcherse ketens : de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780

Kok, G.J. de

Citation

Kok, G. J. de. (2019, June 5). *Walcherse ketens : de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/73831>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/73831>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/73831> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Kok, G.J. de

Title: Walcherse ketens : de trans-Atlantische slavenhandel en de economie van Walcheren, 1755-1780

Issue Date: 2019-06-05

5. Het handelsbedrijf

Op een woensdagochtend in de zomer van 1779 schrokken veel Middelburgers van een luide, dreunende knal. Glazen trilden in hun sponningen, deuren vlogen open, de aarde beefde kortstondig.¹ De bron van de klap lag ruim een kilometer ten zuiden van de stad, bij buskruitmolen *De Granadier*. Op deze noodlottige ochtend ontplofte een grote hoeveelheid buskruit in het drooghuis naast de molen. Voor Jan Riemens, arbeider op de buskruitmolen, was de ontploffing fataal. Toegesnelde mensen vonden zijn zwaar verminkte lichaam tussen de puinhopen.² De ramp was niet het eerste ongeval op een Walcherse kruitmolen en ook niet het laatste. Aan het begin van de achttiende eeuw was de Vlissingse kruitmolen met de toepasselijke naam *Niemand Zonder Vijand* de lucht in gesprongen en ruim twee decennia na 1779 werd de *Granadier* weer getroffen door een ontploffing.³ Buskruitproductie was riskant, maar de Walcherse kruitmolens profiteerden van de maritieme sector op het eiland. Vooral kantoren die actief waren in de slavenhandel waren goede klanten, aangezien buskruit onmisbaar was in de slavenhandel.

Slavenhandelaren exporteerden een enorme variëteit aan handelsproducten naar West-Afrika om te ruilen tegen slaven. Behalve buskruit hadden zij onder meer textiel, wapens en alcoholische dranken nodig. De extra vraag naar deze producten voor de slavenhandel leverde een stimulans op voor producenten. De Staten-Generaal noemden de slavenhandel in 1789 dan ook “een der voordeeligste takken van de commercie, in zo verre die zyn invloed verspreyd over eene meenigte van fabryken en manufactuuren, welker debiet daar door word vermeerderd.”⁴ In het achterland van Liverpool stimuleerde de slavenhandel mede het ontstaan van textielindustrie en wapenindustrie. Ook rond Nantes vestigden zich textielabrikanten die voor de West-Afrikaanse markt produceerden. Om te bekijken hoe groot het economische aanjaageffect op Walcheren was, is het nodig om eerst de West-Afrikaanse markten waarin lokale slavenhandelaren actief waren onder de loep te nemen. Afrikaanse handelaren eisten voor iedere ruiltransactie een zorgvuldig samengesteld pakket van verschillende handelsgoederen. De specifieke wensen van Afrikaanse consumenten hadden daardoor een directe invloed

¹ *Middelburgsche Courant*, 12 augustus 1779. In het bericht staat foutief dat de kruitmolen *Den Eendragt* is gesprongen, een editie later werd deze fout rechtgezet. Idem, 14 augustus 1779.

² J. Adriaanse, ‘De kruitmolen “De Gouden Draek” in de Wilhelminapolder’, in *Arneklanken* 5/2 (2000), 20-22, 21.

³ E. van Wijk, ‘Kruitmolens op Walcheren’, in: *De Wete* 18/2 (1989), 8-18, 10, 12.

⁴ NL-HaNA, VWIS 1225, Extract uit de resolutien van de Staten-Generaal, 24 november 1789 (scan 1).

op het inkoopbeleid van Walcherse slavenhandelaren. In hoeverre kwam de productie van cargazoengooderen voor de slavenhandel ten goede aan de lokale economie?

5.1 West-Afrikaanse markten en Walcherse cargazoenen

Eén van de belangrijkste factoren die het financiële succes van een slavenreis bepaalden, was de samenstelling van het juiste pakket aan handelsgoederen. Zowel op de kust van Guinea als die van Loango-Angola was heftige concurrentie van slavenhandelaren uit diverse Europese landen. Het aanbod aan slaven was daarentegen beperkt. Dat resulteerde in lange wachttijden aan de West-Afrikaanse kust. MCC-slavenschepen verbleven gemiddeld 7,5 maand in West-Afrika voordat ze de oversteek naar West-Indië maakten.⁵ Om de concurrentieslag aan te kunnen, was het voor kapiteins van groot belang om handelsgoederen aan boord te hebben waarnaar in Afrika voldoende vraag bestond. In de woorden van de Middelburgse kapitein Cornelis Loeff: “wie (...) het beste goet heeft, heeft de meeste negotie”.⁶ Dat sloeg niet alleen op de kwaliteit van de goederen, maar ook op het assortiment. Voor Walcherse slavenhandelaren was het daarom cruciaal om op de hoogte te blijven van marktontwikkelingen in West-Afrika. De cargazoenen waren het kostbaarste deel van iedere uitreding en verkeerde keuzes konden desastreus uitpakken.

Informatievoorziening en regionale verschillen

Betrouwbare informatie over West-Afrikaanse markten was onontbeerlijk bij de samenstelling van een cargazoen. Dat wisten ook de partners van het Vlissingse kantoor Snouck Hurgronje & Louijssen. Voor zover het hun eigen textielhandel kon helpen, deelden zij die informatie met andere lokale kantoren. Toen de directeurs van de MCC in 1769 Engelse textiel bestelden, lieten Snouck Hurgronje & Louijssen weten dat ze voor dat specifieke product beter een Indiase variant konden inkopen, op basis van “de laatste rapporte van Angola”.⁷ Enkele jaren later raadden ze de directeurs van de MCC aan een geruite stof te kopen voor een uitreding naar Guinea, “wjl tans op de kust geprefereert”.⁸ Voor slavenhandelaren waren hun kapiteins echter de belangrijkste bron van informatie. Zij spendeerden immers maanden op de West-Afrikaanse kust en waren bij uitstek kenners van de lokale marktcondities. Bij de MCC was het gebruikelijk dat kapiteins

⁵ Unger, ‘Geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel, II’, 39.

⁶ NL-MdbZA, MCC 818, brief Cornelis Loeff aan directeurs MCC, 11 augustus 1784 (scan 245).

⁷ NL-MdbZA, MCC 413.2, brief Snouck Hurgronje & Louijssen aan directeurs MCC, 27 november 1769 (scan 25).

⁸ NL-MdbZA, MCC 1138.2, brief Snouck Hurgronje & Louijssen aan Henricus Kakelaar, 29 augustus 1774 (scan 28).

ruim vóór hun reis een cargalijs opstelden, waarin zij de directeuren een voorstel deden voor in te kopen handelsgoederen. Ook nadat de directeuren de bestellingen hadden geplaatst, hielden de kapiteins een actieve rol in het selectieproces. Kapitein Cornelis Loeff bracht in 1771 bijvoorbeeld een bezoek aan wapenleverancier Jan Baas Verdonk om te specificeren welke soort beugels hij wenste op de bestelde geweren.⁹ François Gaaswijk, die textiel leverde aan de MCC, nodigde een kapitein uit om in eigen persoon stoffen met de juiste patronen uit te zoeken.¹⁰

De exporten van Walcherse slavenhandelaren naar alle verschillende Afrikaanse regio's zijn onder te verdelen in zeven categorieën: (1) geweren, (2) buskruit, (3) textiel, (4) alcoholische dranken, (5) aardewerk/glas, (6) koper/ijzer en (7) messen/kralen/diversen.¹¹ Walcherse slavenschepen deden in West-Afrika echter veel verschillende handelsplaatsen aan, waar de specifieke marktcondities varieerden.¹² Toch is er voor de twee overkoepelende regio's (Guinea en Loango-Angola) een duidelijk onderscheid in cargazoenen die slavenhandelaren inkochten.¹³ MCC-kapitein Adriaan Jacobse maakte in 1764 een cargalijs voor zowel Guinea als Loango-Angola, omdat het doel van zijn aankomende slavenreis nog niet vast stond.¹⁴ Het eerste dat opvalt bij een vergelijking van de twee lijsten, is dat Jacobse voor Loango-Angola veel meer textiel nodig achtte. Niet alleen ging het om andere variëteiten, maar vooral de waarde van het textiel was in de Loango-Angola-cargalijs veel hoger. Als de directeuren Jacobse echter naar Guinea wilden sturen, dan nam hij graag veel meer geweren en buskruit mee.

De uitgebreide informatie in het MCC-archief biedt de mogelijkheid om de verschillen tussen de handel op de Guineakust en die op de Loango-Angolakust nader te onderzoeken. Uit de inkoopcijfers voor acht schepen (vier naar Loango-Angola, vier naar Guinea), blijkt dat de ingescheepte handelsgoederen inderdaad sterke verschillen laten zien (tabel 5-1). Waar textielgoederen op schepen naar Loango-Angola doorgaans

⁹ NL-MdbZA, MCC 1022.2, brief Jan Baas Verdoenk aan directeuren MCC, 26 april 1771 (scan 5).

¹⁰ NL-MdbZA, MCC 1012.2, brief François Gaaswijk aan directeuren MCC, 10 maart 1767 (scan 12).

¹¹ Deze onderverdeling werd gebruikt in een cargalijs voor het MCC-schip *Zorg*, maar is uitstekend toe te passen op andere cargazoenen. NL-MdbZA, MCC 1429.2, cargalijs voor *Zorg*, 1777 (scan 2).

¹² Anne Ruderman betoogt in een recent proefschrift dat slavenhandelaren de West-Afrikaanse kust conceptualiseerden als een serie individuele handelsplaatsen. Anne Elizabeth Ruderman, *Supplying the Slave Trade: How Europeans Met African Demand for European Manufactured Products, Commodities and Re-exports, 1670-1790* (Yale University, 2016), 62-108.

¹³ In de literatuur is de samenstelling van cargazoenen in de slavenhandel vaker behandeld, maar daarbij is geen onderscheid gemaakt tussen Guinea- en Loango-Angola-cargazoenen. Unger, 'Geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel, II', 33-34. Reinders Folmer-Van Prooijen, *Van goederenhandel naar slavenhandel*, 145-146. Paesie, *Geschiedenis van de MCC*, 92-93. Postma merkt terloops wel op dat op schepen naar Loango-Angola meer textiel meenamen. Postma, *The Dutch in the Atlantic Slave Trade*, 104-105.

¹⁴ Zie voor beide carga's, NL-MdbZA, MCC 1008.2, cargalijs voor de kust van Loango-Angola (scan 2) en cargalijs voor de kust van Guinea (scan 4).

bijna vier-vijfde van het totale cargazoen uitmaakten, was dat naar Guinea hooguit de helft.¹⁵ De MCC kocht voor handelsplaatsen aan de Guineese kust juist veel meer geweren en buskruit in. Dit is in overeenstemming met de voorkeuren van kapitein Jacobse in 1764. In de periode waarin de schepen in tabel 5-1 hun reizen uitvoerden (tussen 1755 en 1793) blijkt dat de onderlinge verhoudingen tussen de verschillende categorieën cargazoengooderen een grote mate van stabiliteit kenden.

Tabel 5-1: Waarde van cargazoenen op diverse MCC-uitredingen ten slavenhandel

Uitreding	Geweer	Buskruit	Textiel	Dranken	Aardewerk & glas	Koper & ijzer	Messen, kralen, overig	Totaal
	f	f	f	f	f	f	f	f
<i>Loango-Angola</i>								
Prins Willem de Vijfde 4 (1755)	2.605 (6%)	2.955 (7%)	33.012 (75%)	3.538 (8%)	449 (1%)	674 (2%)	1.041 (2%)	44.274
Nieuwe Hoop 2 (1764)	1.642 (4%)	3.413 (8%)	32.398 (79%)	2.157 (5%)	339 (1%)	398 (1%)	644 (2%)	40.991
Watergeus 1 (1773)	2.745 (4%)	4.650 (7%)	57.132 (82%)	3.911 (6%)	411 (1%)	605 (1%)	150 (0%)	69.604
Vergenoegen 3 (1793)	2.489 (4%)	4.260 (7%)	46.544 (77%)	4.345 (7%)	777 (1%)	785 (1%)	991 (2%)	60.191
<i>Guinea</i>								
Drie Gezusters 1 (1755)	3.752 (14%)	5.720 (21%)	11.716 (44%)	1.728 (6%)	74 (0%)	1.545 (6%)	2.231 (8%)	26.764
Haast U Langzaam 1 (1764)	5.169 (12%)	8.290 (20%)	18.645 (45%)	2.580 (6%)	248 (1%)	1.751 (4%)	4.762 (11%)	41.445
Welmeenende 3 (1773)	3.203 (11%)	6.010 (20%)	14.172 (47%)	3.035 (10%)	278 (1%)	1.722 (6%)	1.462 (5%)	29.880
Zeemercur 3 (1791)	4.811 (11%)	8.080 (19%)	17.615 (42%)	8.049 (19%)	464 (1%)	1.326 (3%)	2.047 (5%)	42.392

Bron: MCC, diversen (m.n. cargaboeken). Achter de scheepsnaam staat het uitredingsnummer van het betreffende schip en tussen haakjes het jaar van uitreding. De getallen in de tabel betreffen de prijzen van de cargazoenen zonder onkosten (o.a. verzekeringen) en zonder kortingen voor contante levering en rabat.

Niet alleen de verhoudingen tussen de categorieën handelsproducten verschilden voor de twee bestemmingen, maar ook de specifieke producten die de directeurs bestelden voor beide regio's. Een groot deel van de textiel die zij inkochten voor Loango-Angola bestond uit guinees, een Indiase katoenen stof (zie tabel 5-2). Voor de vier reizen naar Guinea in tabel 5-1 vonden de directeurs het beter om meer sitsen mee te geven aan

¹⁵ Het verschil is ook van toepassing op schepen die niet in tabel 5-1 staan. Bij het schip *Hof van Zeeland*, dat in 1732 voor rekening van de MCC naar Loango-Angola voer, bestond bijvoorbeeld 71,5 procent van de cargazoenswaarde uit textiel. Unger, 'Geschiedenis van de Nederlandse slavenhandel, II', 34. Bij de uitreding van de *Prins Willem de Vijfde* naar Guinea in 1762 was het textieltaandeel iets minder dan 50 procent. Ad Tramper, *Een Zeeuws slavenschip. Na de Kust van Guiné om slaven, de wind oost* (Vlissingen 2014), 23.

hun kapiteins. Dit was eveneens een katoenen stof, geverfd of bedrukt met fleurige patronen. Afrikaanse consumenten hadden een voorkeur voor stoffen met allerlei patronen, want ook andere veelgebruikte stoffen als nicanezen, bajutepauts, chellous, topzeils, roemaals en lemeniassen waren daarvan voorzien. Het specifieke patroon en de kwaliteit van de stof was van groot belang. Cornelis Loeff meldde in 1784 vanuit Guinea dat hij van een bepaald soort kleine doeken maar twaalf goede exemplaren had, “de resteerende is gelijk de pest voor de negers, indien sij deselve maar sien”.¹⁶

Tabel 5-2: Belangrijkste textielsoorten op acht MCC-slavenschepen, 1755-1793

Loango-Angola		Guinea			
	<i>f</i>		<i>f</i>		
1	guinees	47.627	1	sitsen (divers)	10.779
2	nicanezen	19.187	2	guinees	4.869
3	bajutepauts	15.102	3	chellous	4.511
4	chellous	13.449	4	katoen (divers)	3.700
5	bherms/topzeils	13.194	5	roemaals	3.112
6	sitsen (divers)	11.096	6	cholet doek	2.813
7	lemeniassen	5.864	7	allegiassen	2.612
8	katoen (divers)	5.387	8	broulis	2.535
9	baftas	3.769	9	betilles sestergantijn	2.001
10	lakens (divers)	3.702	10	cherriederries	1.991
11	corroots	3.283	11	nicanezen	1.934
12	roemaals	3.175	12	kleden	1.681
13	linnen	3.161	13	palicats	1.618
14	zijde	2.593	14	betilles calawaphoe	1.489
15	baaien	1.936	15	boekjes	1.351
	diversen / overig	16.563		diversen / overig	15.153

Bron: MCC, *diversen* (m.n. *cargaboeken*). Het gaat om dezelfde acht schepen als vermeld in tabel 5-1.

Ook op het gebied van wapentuig verschilden Guinea-cargazoenen van Loango-Angola-cargazoenen. Naar de eerstgenoemde regio gingen vooral diverse soorten soldatengeweren, compagniesgeweren en Deense geweren. De export naar Loango-Angola bestond voor een groot gedeelte uit speciale ‘Angola geweren’. De buskruitvaatjes die de MCC naar Guinea stuurde kwamen in drie verschillende formaten (rond de 8 pond, 18 pond en 36 pond). Naar Loango-Angola gingen enkel kleine vaatjes van ongeveer 6 pond. In het algemeen valt op dat de handelsgoederen die naar Guinea gingen een grotere mate van diversiteit kenden. Binnen de overkoepelende regio’s waren er onderlinge verschillen in handelsplaatsen. Opvallend is de handel in de Golf van Bonny, de oostelijkste regio van Guinea.¹⁷ MCC-kapiteins die naar deze Golf voeren

¹⁶ NL-MdbZA, MCC 818, brief Cornelis Loeff aan directeurs MCC, 11 augustus 1784 (scan 245).

¹⁷ De Kaap Lopez (tegenwoordig in Gabon) was de oostelijkste plaats van de Guineakust.

(onder andere naar de handelsplaats Calabar) namen veel meer textiel mee dan naar andere plaatsen in Guinea. Een Calabar-cargazo leek dan ook meer op een Loango-Angola-cargazo.¹⁸

Dat de markt in Guinea wezenlijk verschilde van die van Loango-Angola, blijkt ook uit een analyse van enkele Franse slavenschepen door John Everaert. Hij analyseerde de cargazoenen aan boord van verschillende slavenschepen die uit Nantes vertrokken in de tweede helft van de achttiende eeuw. Ook op die schepen waren textielwaren (vooral de duurere variëteiten) prominenter vertegenwoordigd in cargazoenen bestemd voor Loango-Angola dan in cargazoenen bestemd voor Guinea.¹⁹ Dat schepen uit verschillende Europese landen soortgelijke handelsgoederen meenamen naar gelijke bestemmingen is niet verbazingwekkend. Het bevestigt dat slavenhandelaren zeer nauwkeurig rekening moesten houden met de specifieke Afrikaanse markt waar ze wilden handelen en dat de cargazoenen een grote mate van standaardisatie kenden.

De impact van de handelssystematiek op Walcheren

De manier waarop Europese kapiteins en Afrikaanse handelaren met elkaar handeldreven, had directe invloed op het inkoopbeleid van slavenhandelaren op Walcheren. Langs de hele West-Afrikaanse kust was de handelssystematiek in grote lijnen gelijk.²⁰ Europeanen die Afrikaanse goederen of mensen wilden inkopen, kwamen met de verkoper eerst een prijs overeen. Die prijs werd uitgedrukt in een gestandaardiseerde rekeneenheid. In handelsplaatsen langs de kust van Guinea rekende men op bijna alle handelsplaatsen in 'onsen'. In veel plaatsen langs de Loango-Angolakust was de 'pees' in gebruik. Vervolgens gaf de Europeaan handelsgoederen in ruil voor de ingekochte goederen of mensen. Die goederen werden ook gewaardeerd in dezelfde gestandaardiseerde rekeneenheid. Een cruciaal onderdeel van de ruilhandel was dat deze plaats vond in 'sortimenten'. Een sortiment bestond uit een gevarieerd pakket Europese handelswaar. Europeanen konden zelden slaven of goederen kopen in ruil voor een grote hoeveelheid van slechts één Europees product.

Welke gestandaardiseerde rekeneenheid handelaren in een bepaalde regio gebruikten, was afhankelijk van historische factoren. De Guineese ons of *ounce* had zijn

¹⁸ Enkele reizen van de MCC-snauw *Jonge Willem* gingen naar deze regio, destijds 'Bocht van Gabon' of simpelweg 'de Bogt' genoemd. Zie NL-MdbZA, MCC 665, scheepsboek *Jonge Willem*.

¹⁹ Everaert, *De Franse slavenhandel*, 42-47.

²⁰ Zie bijvoorbeeld P. Labarthe, *Voyage a la Côte de Guinée ou Description des Côtes d'Afrique (...)* (Parijs 1805), 290-297.

oorsprong in de omvangrijke goudhandel in Guinea.²¹ Aan het eind van de zeventiende en begin van de achttiende eeuw stond een ons gelijk aan de hoeveelheid Europese handelswaar die benodigd was om één ons goud (een gewichtsaanduiding voor rond de 30 gram) aan te schaffen. In de loop van de achttiende eeuw steeg de goudprijs op de Guineese kust echter sneller dan de hoeveelheid handelswaar die met de term ‘ons koopmanschappen’ werd aangeduid. In 1733 was 5 ons goudgewicht bijvoorbeeld 6 ons koopmanschappen waard.²² In de jaren tachtig betaalde een MCC-kapitein in dezelfde regio al 208 ons koopmanschappen voor ruim 99 ons goud.²³ Gemiddeld genomen was 1 ons goudgewicht in de tweede helft van de achttiende eeuw gelijk aan 2 ons aan koopmanschappen.²⁴ Een ons was onderverdeeld in 16 engels, terwijl 8 onsen samen 1 mark was.²⁵ De pees in Loango-Angola had zijn oorsprong in de textielhandel, die in deze regio dominant was. Eén pees sloeg aanvankelijk op een stuk (‘peça’) textiel.²⁶ In de loop van de achttiende eeuw rekenden handelaren alle handelswaar om naar stukken textiel, door MCC-kapiteins ‘pees’ genoemd. De pees als rekeneenheid vervulde eenzelfde rol als de ons koopmanschappen in Guinea. De pees was niet verder onderverdeeld in kleinere eenheden, hoewel handelaren wel spraken van een halve pees of een kwart pees. In andere delen van West-Afrika gebruikten handelaren

²¹ Zie voor een introductie tot de ‘ons’: Karl Polanyi, ‘Sortings and ‘Ounce Trade’ in the West African Slave Trade’, in: *Journal of African History* V/3 (1964), 381-393. Marion Johnson, ‘The Ounce in Eighteenth-Century West African Trade’, in: *Journal of African History* VII/2 (1966), 197-214. George Metcalf, ‘Gold, Assortments and the Trade Ounce: Fante Merchants and the Problem of Supply and Demand in the 1770s’, in: *Journal of African History* 28 (1987), 27-41.

²² Zoals blijkt uit een marktbrief opgesteld door een directeur-generaal van de WIC. NL-HaNA, 1.05.14, Nederlandse bezittingen op de kust van Guinea (NBKG), inv. nr. 238, factuur en marktbrief der koopmanschappen, door directeur-generaal Jan Pranger, bestemd voor schipper van het schip *Piershil*, 4 oktober 1733 (scan 69). “Voor vijf onse liquide goud zal 6 oncen aan coopmans: gevalideert werden”. Deze marktbrief was geldig voor de zogenoemde bovenkust, het gebied waar MCC-schepen ook handel dreven. Ibid, instructie voor de schipper (scan 64).

²³ NL-MdbZA, MCC 863, carga- en negotieboek *Nieuwe Hoop* 9, 1783-1785 (scan 24).

²⁴ Dat blijkt uit diverse contemporaine bronnen. Een duidelijke is het verslag van een vraag en antwoord uit een Brits parlementair onderzoek naar de slavenhandel uit 1777: “Explain the matter of giving what you call so many ounces of gold, and so many ounces of trade for a slave? [Antwoord van de Londense koopman Mr. Coghlan:] An ounce of gold is reckoned two ounces of trade, therefore if a slave cost 12 ounces of trade in which an ounce of gold must be given, then 10 ounces of trade are actually given, together with 1 ounce of gold equal to two ounces of trade.” Minutes of Equiry into Administration of the West African Trade, *Journals of the Board of Trade and Plantations*, 84 (1777), 311. Aan het begin van de negentiende eeuw was de goudprijs volgens De Marees iets gedaald en was een ons koopmanschappen 25 tot 30 procent minder waard dan goud. J.A. de Marée, *Reizen op en beschrijving van de Goudkust van Guinea*, deel II (Amsterdam 1818), 244.

²⁵ Dus 1 mark = 8 ons = 128 engels. Deze onderverdeling was gebaseerd op Guineese goudgewichten. In Europese goudgewichten was de onderverdeling anders.

²⁶ Over de pees als rekeneenheid is zelden gepubliceerd. Everaert behandelt deze wel in zijn boek over de Franse slavenhandel. Zie Everaert, *De Franse Slavenhandel*, 134-160. Historici verwarren de pees wel eens met andere termen uit de slavenhandel, zoals *Piezas de Indias*. Dit was echter een in de zeventiende eeuw ontstane term voor een jonge, sterke en gezonde mannelijke slaaf. Ook moet de pees niet verward worden met *peso*, een Spaanse koloniale munteenheid.

rekeneenheden die gebaseerd waren op andere handelswaren, zoals schelpen (cauries) of ijzer.²⁷

De handelswaar die kapiteins meenamen naar West-Afrika had dus zowel een Nederlandse inkoopprijs (door MCC-kapiteins vaak aangeduid met de term ‘vaderlandse prijs’) als een West-Afrikaanse verkoopprijs (de ‘kustprijs’). Een uitwerking van enkele transacties van MCC-kapiteins kan de handelssystematiek verduidelijken. Begin 1775 lag kapitein Jan van Sprang met het fregat *Vis* voor anker bij Kaap Lahoe (tegenwoordig Grand-Lahou in Côte d’Ivoire). Op 3 maart kocht hij van een lokale handelaar twaalf mensen: zes mannen, vier vrouwen en twee kinderen.²⁸ De overeengekomen prijs bedroeg 11 ons per man, 9 ons per vrouw en 8 ons per kind. In totaal moest Van Sprang dus voor 118 ons Europese koopmanschappen overleggen. Ieder handelsproduct dat de kapitein uit het ruim liet halen, had een bepaalde waarde in onsen. Deze waarde had geen relatie met de Nederlandse inkoopprijs. In een zogenoemd negotieboek vermeldde de kapitein nauwkeurig alle handelstransacties. Hij noteerde zowel de inkooprijzen van de betreffende goederen in guldens als de prijs in onsen/engels. Uit het negotieboek valt deze specifieke transactie te reconstrueren als in tabel 5-3.

Jan van Sprang betaalde de 12 slaven met 29 verschillende Europese goederen. Deze hadden de MCC bij de inkoop *f* 1.757,28 gekost. In kustprijzen betaalde de kapitein bij deze transactie in totaal 118 ons en 15 engels. Dat hij 15 engels teveel betaalde kwam wellicht door een rekenfout.²⁹ De gemiddeld door de MCC betaalde prijs per ons bedroeg bij deze transactie *f* 14,77. Door variatie in zowel de inkooprijzen van verschillende producten in Middelburg als de kustprijzen in Guinea, was de gemiddelde prijs per ons niet voor ieder product gelijk. Hoe hoger het ruilgoed in de tabel staat, hoe duurder het voor de MCC was als ruilgoed. Een stuk blauw guinees had in Middelburg bijvoorbeeld *f* 13,75 gekost en was op de Afrikaanse kust 10 engels waard. Omgerekend komt dit op *f* 22 per ons. Handelen in geweren was een stuk voordeliger voor de compagnie: een Deens geweer met een Nederlandse inkoopprijs van *f* 3,30 was op de kust 6 engels waard (omgerekend slechts *f* 8,80 per ons).³⁰ Voor de compagnie was het dus voordelig geweest om de slaven geheel in geweren te betalen, maar dat was

²⁷ Aan de Guineese Bovenkust waren onsen in gebruik tussen Kaap Lahoe en de Goudkust. Voor transacties in noordelijker gelegen handelsplaatsen geven de negotieboeken van de MCC geen prijzen in onsen op. Voor het gebruik van Europese producten als rekeneenheid, zie ook Jean Barbot, *A description of the coasts of north and south-Guinea, and of Ethiopia inferior (...)* (Londen 1732), 44.

²⁸ Zie NL-MdbZA, MCC 1136, 3 maart 1776 (scan 48).

²⁹ Bij het invoeren van transacties in negotieboeken van de MCC in spreadsheets op de computer, komen vaker rekenfouten naar voren. Het waren dan ook complexe transacties en eigenlijk is het verbazingwekkend dat de berekeningen meestal klopten.

³⁰ Vergelijk W.A. Richards, ‘The import of firearms into West-Africa in the Eighteenth Century’, in: *The Journal of African History* 21/1 (1980), 43-59, 48-49.

onmogelijk. Betaling geschiedde immers in sortimenten, waarbij de verkopers van slaven duurdere en goedkopere producten door elkaar eisten.

Tabel 5-3: Een slavenhandelstransactie bij Kaap Lahoe, 3 maart 1775

Stuks	Artikel	Nederlandse inkoopprijs		Afrikaanse verkoopprijs		f/O
		Totaalprijs f	Stukprijs f	Totaalprijs O e	Stukprijs O e	
1,5	roodt armozijn	50,25	33,50	1 14	1 4	26,80
5	sightermans zaaij	130,00	26,00	5 0	1 0	26,00
3	blauwe genees	41,25	13,75	1 14	0 10	22,00
2	witte bouquet chitz	20,00	10,00	1 0	0 8	20,00
1	roemals sestergandie	9,50	9,50	0 8	0 8	19,00
5,5	zeijde palicatse doeken	127,88	23,25	6 14	1 4	18,60
3	blauwe chismis doeken	27,00	9,00	1 8	0 8	18,00
9	pattenantse chitzen groote	78,75	8,75	4 8	0 8	17,50
2	blauwe lemeniassen	21,50	10,75	1 4	0 10	17,20
7	blauwe carriedaries	59,50	8,50	3 8	0 8	17,00
3	betilles sestergantij	49,50	16,50	3 0	1 0	16,50
2	roode chelassen	16,00	8,00	1 0	0 8	16,00
3	zeijde roemals	60,00	20,00	3 12	1 4	16,00
10	rouwaanse cholette doek	77,50	7,75	5 0	0 8	15,50
1	21 staven luijks ijzer	30,58	30,58	2 0	2 0	15,29
3	kelders à 6 kannen annijs	8,18	2,73	0 9	0 3	14,53
1	24 copere neptens 35lb	21,70	21,70	1 8	1 8	14,47
20	vaten kruijt 17lb	139,00	6,95	10 0	0 8	13,90
26	dozijn mans bleijne messen	22,10	0,85	1 10	0 1	13,60
21	vaten kruijt 34lb	283,50	13,50	21 0	1 0	13,50
13	halve ankers moudt bwijn	42,90	3,30	3 4	0 4	13,20
1	100lb armringen	51,50	51,50	4 0	4 0	12,88
21	ankers moudt brandewijn	130,20	6,20	10 8	0 8	12,40
8	lang fijn geweer	36,40	4,55	3 0	0 6	12,13
27	fijn gegraveert geweer	121,50	4,50	10 2	0 6	12,00
19	dozijn namaak bosse messen	28,50	1,50	2 6	0 2	12,00
1	dozijn cas spiegels	1,20	1,20	0 2	0 2	9,60
14	bruijn deens geweer	46,20	3,30	5 4	0 6	8,80
8	cordt compagnies geweer	25,20	3,15	3 0	0 6	8,40
Totaal		1.757,28		118 15		
Gemiddeld						14,77

Bron: MCC 1136, negotieboek Vis 1, 3 maart 1775. Aankoop van 6 mannen, 4 vrouwen, 1 jongen en 1 meisje. De prijzen in guldens zijn omgerekend naar decimale bedragen. De prijzen in onsen en engels zijn weergegeven in achttiende-eeuwse notatie. De bron vermeldt van de Afrikaanse verkoopprijs alleen de totaalprijs, de stukprijs is op basis daarvan berekend. Voor de staven ijzer, de koperen nepten en de armringen zijn de stukprijzen niet gegeven, omdat deze te klein zijn om in engels uit te drukken. Spelling uit de bron overgenomen.

Tabel 5-4: Een slavenhandelstransactie bij Malembo, 25 februari 1765

Stuks	Artikel	Nederlandse inkoopprijs		Afrikaanse verkoopprijs		f/pees
		Totaalprijs f	Stukprijs f	Totaalprijs pees	Stukprijs pees	
8	blouwe bajutapous	124,00	15,50	20,0	2,5	6,20
8	lange engelse nicanees	96,00	12,00	16,0	2,0	6,00
8	engelse topzijls	92,00	11,50	16,0	2,0	5,75
19	blauw guinees	323,00	17,00	57,0	3,0	5,67
9	chillous kl ruijte	123,75	13,75	22,5	2,5	5,50
5	half ankers moud	18,00	3,60	5,0	1,0	3,60
9	angools geweer	29,70	3,30	9,0	1,0	3,30
26	vaaten kruijt 6lb	84,50	3,25	26,0	1,0	3,25
12	dozijn geele egte messen	9,30	0,78	3,0	0,25	3,10
3	kordt soldate geweer	9,00	3,00	3,0	1,0	3,00
2	platilies	5,75	2,88	2,0	1,0	2,88
1	kelders a 6 kann anijs	2,75	2,75	1,0	1,0	2,75
5	kelders a 6 kannen mout	13,50	2,70	5,0	1,0	2,70
9	ijzere staven	11,93	1,33	4,5	0,5	2,65
0,5	allegrasse	7,25	14,50	3,0	6,0	2,42
2,5	rood laken	4,84	1,94	2,5	1,0	1,94
2,5	blouw laken	3,75	1,50	2,5	1,0	1,50
8	wijnromers	0,50	0,06	0,5	0,06	1,00
46	aarde kannen	4,50	0,10	4,5	0,1	1,00
Totaal		964,01		203,0		
Gemiddeld						4,75

Bron: MCC 825, negotieboek *Nieuwe Hoop* 2, 25 februari 1765. Aankoop van 5 mannen, 2 vrouwen en 2 jongens. De prijzen in guldens zijn omgerekend naar decimale bedragen. Spelling uit de bron overgenomen.

Een tweede voorbeeldtransactie komt van kapitein David Mulders van de *Nieuwe Hoop*. Hij bevond zich in 1765 bij Malembo, een handelsplaats op de Loango-Angolakust. Op 25 februari kocht hij van vijf verschillende Afrikaanse makelaars in die kustplaats negen mensen. Hij betaalde voor drie mannen 25 pees per hoofd, voor twee mannen 23,5 pees per hoofd, voor twee vrouwen 22 pees per hoofd en voor twee kinderen 18,5 pees per hoofd. Het totaalbedrag bedroeg 203 pees. Hiervoor moest hij iets meer dan f 964 aan handelswaar inruilen, gewaardeerd tegen de Nederlandse inkoopprijs. De gemiddelde guldenprijs per pees bedroeg in deze transactie f 4,75. Ook in Loango-Angola was het handelen in textiel relatief duur voor de compagnie, maar ook daar was dit onontkoombaar. Volgens Mulders moest hij voor een man van 24 pees betalen “2 pc [stuk] blouw gunees, 1 pc chellous, 1 pc lange nicanees, 1 pc bajotapous, 1 pc engelsche topzijl, hetwelke te zamen 6 lange stukken panewerk is en bedraagt 15 pees en de

resterende 9 pees moet betaald worden met 3 vaten cruijt, 2 stukken geweer, 1 kelder of alf anker moudt, 1 ijzere staaf, 2 dozijn messen, 5/8 elle laken, 6 tafelborden en 5 aarde kannen soo als het best wilt schikken met het kleyngoet”.³¹

De verplichte betaling in sortimenten betekende dat Walcherse slavenhandelaren bij de inkoop van hun cargazoenen een zeer grote variëteit aan handelswaar moesten aanschaffen. Het was immers onmogelijk om een slaaf te kopen in ruil voor alleen geweren en buskruit, of in ruil voor alleen ijzeren staven. Die eigenschap van de slavenhandel leidde ertoe dat Walcherse kantoren veel andere lokale kooplieden in moesten schakelen om goede cargazoenen samen te stellen.

Stijgende slavenprijzen

Vanuit Walchers perspectief werd de inkoopprijs van een slaaf bepaald door drie factoren: (1) de inkoopprijs van de ruilgoederen op Walcheren, (2) de Afrikaanse waarde van deze ruilgoederen in kustprijzen en (3) de kustprijs van slaven in West-Afrika.³² De lokale inkooprijzen op Walcheren hadden een directe invloed op de slavenprijs voor Walcherse slavenhandelaren. Indien Engelse of Franse slavenhandelaren vergelijkbare ruilgoederen goedkoper konden inkopen, hadden zij dus ook een concurrentievoordeel. Volgens de abbé Proyart verschilden de slavenprijzen per Europese natie dan ook, afhankelijk van de Europese inkoopwaarde van de goederen die zij inruilden tegen de slaven.³³ L. Degrandpré, een Fransman die West-Afrika in de jaren tachtig van de achttiende eeuw bezocht, meende dat Franse slavenhandelaren hogere kustprijzen konden betalen dan Nederlandse en Engelse concurrenten.³⁴ Dat kwam volgens hem door de grootschalige Franse textielindustrie, een concurrentievoordeel dat de Engelsen later mogelijk overnamen door de Industriële Revolutie.³⁵ Toch waren de prijsverschillen slechts relatief, want ook voor Franse slavenhandelaren waren textielsoorten relatief gezien de duurste handelsproducten.³⁶ De prijzen die Walcherse kantoren betaalden voor de handelsgoederen schommelden enigszins, afhankelijk van allerlei factoren.

³¹ NL-MdbZA, MCC 818, brief David Mulders aan directeuren MCC, 27 januari 1765 (scan 48).

³² David Richardson noemt nog een factor: de samenstelling van het sortiment goederen. David Richardson, 'West African Consumption Patterns and English Slave Trade', in: Henry A. Gemery en Jan S. Hogendorn (red.), *The Uncommon Market. Essays in the Economic History of the Atlantic Slave Trade* (New York 1979), 303-330, 322.

³³ "(...) le chereté des esclaves, pour une Nation, dépend du prix qu'elle met elle-même aux marchandises qu'elle porte aux negres". Abbé Proyart, *Histoire de Loango, Kakonge, et autres Royaumes d'Afrique* (...) (Parijs 1776), 155-156. Naar inkooprijzen van vergelijkbare ruilgoederen voor de slavenhandel in verschillende Europese havens is nog geen vergelijkend onderzoek gedaan.

³⁴ L. Degrandpré, *Voyage à la côte occidentale d'Afrique, fait dans les années 1786 et 1787* (Parijs 1801), XXII.

³⁵ Zie voor de Franse en Engelse textielindustrieën § 5.2.

³⁶ Everaert, *De Franse slavenhandel*, 45.

Buskruitmolens verhoogden de prijzen van hun product bijvoorbeeld in oorlogstijd en de prijzen van diverse soorten Indiase textiel was mede afhankelijk van de aanvoer ervan door de VOC. De handel in sortimenten verzwakte echter het effect van de prijsstijging van een enkel product.

De waarde van Europese handelswaar uitgedrukt in Afrikaanse kustprijzen was opvallend stabiel in de achttiende eeuw. Een vergelijking tussen lijsten van kustprijzen voor diverse jaren in de achttiende eeuw laat weinig tot geen schommelingen zien.³⁷ Zo was blauw guinees bij Kaap Lahoe in de achttiende eeuw vrijwel altijd 10 engels waard en gaven handelaren hetzelfde product op de Loango-Angolakust meestal een waarde van 3 pees. Deze prijsstabiliteit was volgens Karl Polanyi het gevolg van het karakter van de Afrikaanse markten. Traditie zou bij de prijsbepaling een net zo belangrijke rol hebben gespeeld als de combinatie van vraag en aanbod.³⁸ Polanyi overdreef de stabiliteit van de Afrikaanse markten, want voor enkele producten traden wel degelijk lichte schommelingen in waardering op.³⁹ Bovendien steeg de prijs van slaven in kustprijzen in de achttiende eeuw explosief door een enorme toename van de vraag ernaar door Europese slavenhandelaren, kortom: door marktwerking.

Stukken van de MCC laten de stijging van de Afrikaanse slavenprijzen duidelijk zien. In 1756 schreef kapitein Maarten Stam dat bij Kaap Lahoe een man 7 ons kostte en een vrouw 6 ons.⁴⁰ Kapitein Jacobse betaalde een decennium later bij dezelfde plaats 9 ons per man en 8 ons per vrouw.⁴¹ Nog eens tien jaar later in 1775 waren de gemiddelde prijzen respectievelijk 11 en 9 ons.⁴² In deze twintig jaar waren de slavenprijzen bij Kaap Lahoe dus met meer dan 50 procent

Tabel 5-5: Gemiddelde slavenprijzen in Loango-Angola en Guinea

Periode	Loango-Angola	Guinea
	<i>f</i>	<i>f</i>
1741-1745	-	80
1746-1750	66	-
1751-1755	95	99
1756-1760	65	96
1761-1765	76	123
1766-1770	129	142
1771-1775	164	149
1776-1780	-	140
1781-1785	-	139
1786-1790	-	158
1791-1795	136	193

Bron: MCC diversen, scheepsboeken. De jaren slaan op de vertrekjaren van de schepen uit Middelburg. In deze tabel zijn de gegevens verwerkt van 99 MCC-reizen, 27 naar Loango-Angola en 72 naar Guinea.

³⁷ Zie bijvoorbeeld Henk den Heijer, *Goud, ivoor en slaven*, 423, Johan Atkins, *A Voyage to Guinea, Brasil, and the West-Indies* (tweede editie, Londen 1737), 163-166. Proyart, *Histoire de Loango*, 153-155. Pierre Labarthe, *Voyage à la côte de Guinée* (Parijs 1803), 251-252, 291-294.

³⁸ Karl Polanyi, *Dahomey and the Slave Trade: an Analysis of an Archaic Economy* (Washington 1968).

³⁹ Johnson, 'The Ounce in Eighteenth-Century West African Trade' en Metcalf, 'Gold, Assortments and the Trade Ounce'.

⁴⁰ NL-MdbZA, MCC 328, Brief van Maarten Stam aan directeuren MCC, 16 januari 1756 (scan 5).

⁴¹ NL-MdbZA, MCC 1005, carga- en negotieboek *Prins Willem de Vijfde* 9.

⁴² NL-MdbZA, MCC 1136, carga- en negotieboek *Vis* 1.

gestegen. In de jaren tachtig zakte de slavenprijs licht, om in de jaren negentig nieuwe hoogten te bereiken. De prijs bij Malembo aan de Loango-Angola kust vertoonde eveneens een stijgende lijn. Kapitein Jacobse betaalde in 1755 een onverwacht hoge prijs van ruim 27 pees per hoofd, maar in 1760 en 1765 betaalden MCC-kapiteins zo'n 20 pees per hoofd.⁴³ Vanaf de tweede helft van de jaren zestig steeg de prijs snel en in 1775 was deze gestegen naar 38 pees. Als gevolg van deze prijsstijging steeg ook de gemiddelde slavenprijs per hoofd, uitgedrukt in guldens (zie tabel 5-5). Walcherse schepen moesten immers meer handelsgoederen meebrengen om een gelijkblijvend aantal slaven in te kunnen kopen. De stijging van de slavenprijzen had niet tot gevolg dat Vlissingse en Middelburgse slavenhandelaren minder slaven gingen inkopen. Het gemiddeld aantal slaven op Walcherse slavenschepen daalde slechts licht in de tweede helft van de achttiende eeuw.⁴⁴

De stijging van de West-Afrikaanse slavenprijzen leidde ertoe dat Walcherse slavenhandelaren meer handelswaar moesten meegeven aan hun kapiteins. De uitredingskosten namen daardoor toe. De waarde van de cargazoenen die de MCC inkocht voor slavenuitredingen vertoonde in de loop van de achttiende eeuw inderdaad een stijgende lijn, terwijl het gemiddeld per reis aantal ingekochte slaven niet navenant meesteg (tabel 5-6). Het meenemen van steeds grotere hoeveelheden handelswaar aan boord van slavenschepen leidde in de tweede helft van de achttiende eeuw tot praktische problemen. In 1786 stelde het Middelburgse College van Kooplieden:

[dat] de kosten ter equipering van een slavenschip, thans veel hoger zijn en te staan komen, als over 20 a 30 jaaren. De duurte der benooidge cargazoen goederen voor een armazoen van 300 koppen slaven, die men voor deezen met een capitaal van f 30 a 33000 konde inhandelen, thans en zedert 4 a 6 jaaren f 50000 en meerder noodig heeft; - dat op de kust de slaven duurder zijn door de vermeerderde afhaaling die zedert jaaren van alle natien heeft plaats gehad, en dat men zedert veele jaaren zelve grooter schepen heeft moeten gebruyken dan voor deezen, om de goederen voor een gecalculeerd aantal van 300 slaven benooidigt te kunnen bergen (...)⁴⁵

Al in de jaren zeventig werden slavenschepen van de MCC soms tot de nok toe gevuld met handelswaar. Bewindhebbers van de WIC wilden in 1776 enkele goederen bestemd voor een fort op de kust van Guinea met een schip van de MCC meegeven. De

⁴³ NL-MdbZA, MCC 980, carga- en negotieboek *Prins Willem de Vijfde 4*. MCC 990, carga- en negotieboek *Prins Willem de Vijfde 6*. MCC 818, brief David Mulders aan directeuren MCC, 27 januari 1765 (scan 50).

⁴⁴ Zie TSTD.

⁴⁵ NL-HaNA, VWIS 712, brief van het Middelburgse College van Kooplieden aan de WIC kamer Zeeland, 6 september 1786 (scan 20).

directeuren van de MCC moesten hen echter teleurstellen, “terwijl onse schepen zo met hunne cargazoenen, als met de slaven provisien, zoodanig vervuld zijn, dat het onmogelijk is, iets buiten dat te kunnen daar in brengen.”⁴⁶

Tabel 5-6: Gemiddelde waarde van MCC-cargazoenen

Periode	Loango-Angola		Guinea	
	Cargazoен	Slaven	Cargazoен	Slaven
1741-1745	-	-	f 25.227	292
1746-1750	f 27.987	340	-	-
1751-1755	f 44.108	348	f 27.018	255
1756-1760	f 32.719	420	f 30.191	303
1761-1765	f 36.427	380	f 36.394	290
1766-1770	f 48.365	330	f 36.241	213
1771-1775	f 57.766	320	f 39.661	213
1776-1780	-	-	f 46.930	270
1781-1785	-	-	f 39.541	246
1786-1790	-	-	f 51.071	288
1791-1795	f 58.669	393	f 40.372	200

Bron: MCC diversen, m.n. scheepsboeken. De eerste kolom per regio vermeldt de gemiddelde waarde van de cargazoenen zonder onkosten. De tweede kolom vermeldt het gemiddeld aantal ingekochte slaven. De waarde van het cargazoен gedeeld door het aantal slaven verschilt van de gemiddelde prijs per hoofd in tabel 5-5, aangezien de cargazoenen ook gebruikt werden om onkosten te betalen of Afrikaanse producten als ivoor in te kopen.

Tabel 5-6 laat nog een interessant fenomeen zien: MCC-slavenschepen naar Loango-Angola kochten doorgaan veel meer slaven in dan schepen naar Guinea. De waarde van Loango-Angola-cargazoenen lag dan ook hoger dan die van Guinea-cargazoenen. Dat was geen exclusieve strategie van de Commercie Compagnie, want ook het gemiddeld aantal ingekochte slaven op slavenreizen van andere kantoren was hoger voor reizen naar Loango-Angola.⁴⁷ Mogelijk was de aanvoer van slaven in Loango-Angola groter en stabielier. De boekhouding van de MCC levert echter nog een mogelijke verklaring. De inkoopprijs van slaven lag in Loango-Angola meestal lager dan in Guinea (uitgedrukt in guldens), maar dat gold ook voor de verkoopprijs van deze slaven in West-Indië. Per saldo was de brutomarge op de slavenhandel voor reizen naar Loango-Angola lager dan die op reizen naar Guinea.⁴⁸ De kapiteins moesten dus meer mensen inkopen om de

⁴⁶ NL-MdbZA, MCC 22, vergadering 26 februari 1776 (scan 45).

⁴⁷ TSTD. De enige uitzondering is de periode 1751-1755. Dit werd mogelijk veroorzaakt door de hoge slavenprijzen bij Loango-Angola in deze periode (zie tabel 5-5).

⁴⁸ Zie ook Bijlage C, tabel C-2. De periode 1756-1760 vormt een uitzondering.

indirecte uitredingskosten te dekken, die voor reizen naar beide hoofdregio's ongeveer gelijk lagen.

5.2 Poetry of color: textiel, de slavenhandel en Walcheren

Het belangrijkste product dat Walcherse slavenhandelaren exporteerden was textiel. Aan boord van hun slavenschepen laadden zij enorme hoeveelheden stoffen, variërend in vorm van zakdoeken tot grote rollen. Veel was van Aziatische makelij of nagemaakt naar Aziatisch voorbeeld. De kleden en doeken waren vaak prachtig gekleurd en voorzien van rijke patronen. Slavenhandelaren kochten stoffen op met namen als calawaphoe, bherms, corroots, chellous en cherriederries. Namen die tegenwoordig weinig herkenning oproepen, maar – in de woorden van antropoloog Michael Taussig – nog steeds “a poetry of color on the tongue” vormen.⁴⁹ Slavenschepen brachten in hoofdzaak katoenen stoffen naar West-Afrika, maar ook linnen, zijde en in mindere mate wol. In hoeverre had de exporthandel in textiel een impact op de lokale, Walcherse economie?

Aziatisch textiel en de VOC

Op de West-Afrikaanse markten die Europese slavenhandelaren aandeden was Aziatisch textiel al sinds de zestiende eeuw een gewild product. Portugese handelaren hadden de stoffen uit het Indiase subcontinent in Afrika geïntroduceerd.⁵⁰ Dat deze Indiase producten zo gewild waren, kwam mede door de ongeëvenaard hoge kwaliteit ervan. De helderheid en kleurvastheid was tot ver in de achttiende eeuw superieur aan die van vergelijkbare textielproducten uit Europa.⁵¹ Ook op Europese markten was Aziatisch textiel om die reden een veelgevraagd product. De aanvoer ervan in Europa was in de achttiende eeuw in handen van enkele geöctrooieerde handelscompagnieën, waaronder de VOC. Deze Compagnie bezat op het Indiase subcontinent diverse handelsposten. De belangrijkste regio's waar de bewindhebbers textielwaren inkochten waren Gujarat, de Coromandelkust en Bengalen. Deze drie centra van textielproductie leverden een diversiteit aan verschillende stoffen, hoewel ze elk hun specialiteiten hadden. Het noordwestelijk gelegen Gujarat stond vooral bekend om bedrukte katoenen stoffen. De oostelijke Coromandelkust was een belangrijke bron voor witte en geschilderde

⁴⁹ Michael Taussig, *What Color is the Sacred?* (Chicago 2009), 136.

⁵⁰ Henk den Heijer, 'Een Afrikaan in Leids laken. De Nederlandse textielhandel in West-Afrika, 1600-1800', in: Ebben, Den Heijer en Schokkenbroek (red.), *Alle streken van het kompas*, 277-294, 278-279.

⁵¹ Zie voor de Indiase productietechniek Judith H. Hofenk de Graaff, 'De techniek van sits en katoendruk', in: Ebeltje Hartkamp-Jonxis (red.), *Sits. Oost-west relaties in textiel* (Zwolle 1987), 22-30, met name 23-25.

katoentjes en uit het noordoostelijk gelegen Bengalen kwamen mousseline stoffen en gestreepte en geruite stoffen.⁵² Een deel van de textiel die de bewindhebbers van de VOC uit India importeerden, was gericht op de Afrikaanse afzetmarkt.⁵³ De naam van een Indiase stof als ‘guinees’ spreekt in dat opzicht boekdelen. In 1786 meldden enkele Walcherse slavenhandelaren dat “de lijnwaaten door de [VOC] aan te brengen, die voor de slaven negotie benodigd zijn, (...) in deeze landen geen aftrek vinden”.⁵⁴

De VOC had in Nederland zes Kamers, die ieder jaar twee veilingen hielden om geïmporteerde producten te verkopen. Het Indiase textiel verkochten de bewindhebbers op de najaarsveilingen. De Kamer Zeeland in Middelburg bood ongeveer een kwart van de totale VOC-importen aan.⁵⁵ Een veiling in Middelburg leverde de stad veel economische activiteit op: op de veilingen kwamen veel kopers af, hoewel Zeeuwen de grootste opkopers van textiel op de Middelburgse VOC-veilingen waren.⁵⁶ De grote aantrekkingskracht van een VOC-veiling was af te lezen aan de wisselkoers tussen Zeeland en Holland: in aanloop naar een Middelburgse VOC-veiling werd Zeeuws geld een stuk duurder.⁵⁷ Voorafgaand aan de veiling verdeelden de bewindhebbers de te verkopen textiel in balen en kavels. Deze noteerden zij in speciale catalogi, de zogenoemde facturen. Dit waren grote boeken in folioformaat, vele tientallen pagina’s dik en te koop voor *f* 10. Slavenhandelaren bezochten de veilingen vaak ter observatie en kochten daartoe een factuur. Daarin noteerden zij welke kooplieden partijen textiel opkochten en wat zij daarvoor betaalden. Dankzij hun aantekeningen konden ze later opzoeken bij welke kooplieden ze welke soorten textiel konden krijgen en wat een

⁵² Willem Johannes Smit, *De katoendrukkerij in Nederland tot 1813* (Rotterdam 1928), 33. Chris Nierstrasz, *Rivalry for Trade in Tea and Textiles. The English and Dutch East India Companies (1700-1800)* (2015), 156.

⁵³ Nierstrasz, *Rivalry for Trade*, 137-138.

⁵⁴ NL-HaNA, VWIS 712, Rekest door slavenhandelaren uit Vlissingen en Middelburg aan de Staten-Generaal, 1786 (scan 18). Met ‘lijnwater’ bedoelden zij niet alleen linnen, maar (vooral) ook katoen. Zie ook NL-MdbZA, MCC 119, ‘Notitie van de cattoene lijnwaaten die in Zeeland meeste benodigt zijn, tot den handel op de kust van Africa’ (scan 100).

⁵⁵ Femme Gaastra, *Geschiedenis van de VOC* (Zutphen 2009), 21. Le Moine de L’Espine en Isaac le Long, *De Koophandel van Amsterdam*, II, (negende druk Rotterdam 1780), 50-51.

⁵⁶ Karwan Fatah-Black en Mike de Windt, ‘De ontbrekende schakels tussen compagnie en consumptie. Wie waren de grote opkopers bij de veilingen van de VOC in Zeeland in de achttiende eeuw?’, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis* 131/3 (2018), 475-499.

⁵⁷ De Rotterdamse handelaar Daniël de Jongh had bijvoorbeeld in het najaar van 1774 geld tegoed van de MCC. Voor het saldo wilde hij een assignatie trekken om dit “nog geduurende de OIComp verkooping kamer Zeeland te kunnen vernegotieeren, dat (...) ons veel voordeeliger in de wisselcours zal zijn”. NL-MdbZA, MCC 71.2, Brief Daniël de Jongh aan directeuren MCC, 12 november 1774 (scan 211). Zie voor een soortgelijk geval een brief uit 1766 van Frans & Andries Oudaen uit Rotterdam. MCC 71.7, Oudaen aan directeuren MCC, 6 mei 1766 (scan 187). Vergelijk Cornelis Zillessen, ‘Antwoord op de vraag over het munt-wezen’, in: *Verhandelingen van het Zeeuws Genootschap der Wetenschappen IX* (Middelburg 1782), 13.

redelijke verkoopprijs zou zijn.⁵⁸ In het archief van de MCC zijn vrijwel alle facturen van de Middelburgse veilingen tussen 1755 en 1787 bewaard gebleven, meestal inclusief aantekeningen betreffende kopers van kavels en prijzen.⁵⁹

Een grote slavenhandelaar als de MCC had ieder jaar enorme hoeveelheden Indiaas textiel nodig. De directeuren van de compagnie kochten daarom regelmatig omvangrijke partijen bij de VOC. In de jaren voor 1762 verscheen boekhouder Pieter de Bruijn namens de directeuren op de veilingen om te bieden op interessante textielkavels.⁶⁰ Na zijn ontslag in dat jaar maakte de MCC gebruik van de diensten van het Amsterdamse handelshuis Matthes & Zoon. Matthes reisde vrijwel jaarlijks naar Middelburg voor de VOC-veilingen, waar hij als makelaar namens verschillende inkopers bood op partijen textiel.⁶¹ Soms lieten de directeuren textiel inkopen bij andere Kamers van de VOC.⁶² De directeuren kochten niet alles rechtstreeks in bij de VOC, er waren ook altijd additionele leveranties nodig van groothandelaren. Het zelf inkopen en op voorraad houden van textiel was voor de MCC weliswaar voordeliger, maar ook riskanter dan voorafgaand aan iedere uitreiding de benodigde textiel te bestellen bij groothandelaren. Door te bestellen bij groothandelaren was de MCC flexibeler en liepen de directeuren minder risico dat partijen textiel onverkoopbaar in het magazijn bleven liggen.⁶³

⁵⁸ Voor een beschrijving van de VOC-veilingen en het gebruik van facturen door observanten, zie Le Moine de L'Espine en le Long, *De Koophandel van Amsterdam*, II, 54-57.

⁵⁹ NL-MdbZA, MCC 1746.2 – 1748.4.

⁶⁰ Dat blijkt uit het combineren van de facturen in het MCC-archief met de afrekeningen die de bewindhebbers van de VOC naar de MCC stuurden. Zie bijvoorbeeld kavel 131 (nicanezen) op de VOC-veiling van 1757 op de afrekening, NL-MdbZA, MCC 130.7, afrekening van de Commercie Compagnie, 28 februari 1758 (scan 208) en op de factuur, MCC 1746.1, factuur veiling 1757 (scan 174).

⁶¹ Opvallend genoeg komt zijn naam nauwelijks voor in de database met opkopers van Fatah-Black en De Windt (gebruikt voor hun artikel *ibid*, 'De ontbrekende schakels', veel dank aan de auteurs van dat artikel voor het mogen inzien van hun database). Hij bood als makelaar dan ook zelden voor eigen rekening op kavels. Een ander Zeeuws kantoor waarmee Matthes samenwerkte was Boudaen & Van den Bosch, één van de grootste opkopers op Zeeuwse VOC-veilingen. Zie NL-MdbZA, MCC 1636, jaartalpost 30 november 1772 (scan 167).

⁶² Zie bijvoorbeeld voor inkopen door Dibbetz & Schorer en Matthes en Zoon bij de VOC-Kamers Amsterdam en Hoorn, NL-MdbZA, MCC 130.8, Dibbetz & Schorer, 30 december 1760 (scan 12) en *ibid*, Matthes en Zoon, 23 november 1770 (scan 222).

⁶³ Zie voor de textielinkopen van de MCC bij de VOC onder meer de grootboekrekening 'Oostindische Compagnie ter Camer Zeeland'. NL-MdbZA, MCC 1696 (scan 59), MCC 1697 (scan 90 en scan 212), MCC 1698 (scan 78), MCC 1699 (scan 172). Een bijzonderheid aan deze grootboekrekening is dat de VOC betaling in zwaar bankgeld verplicht stelde. De MCC hield bij de Middelburgse wisselbank echter een rekening in courantgeld aan, waar men contanten van kon opnemen zonder rekening te houden met agio. In de afschrijvingen aan de VOC werd wel rekening gehouden met agio, waardoor deze grootboekrekening zowel in bankgeld als in courantgeld werd bijgehouden. Zie Willem Mees, *Proeve eener geschiedenis van het bankwezen*, 229.

Groothandelaren in textiel

Voor zover de directeuren van de MCC het benodigde Indiase textiel voor de slavenhandel niet via de VOC inkochten, schakelden ze groothandelaren in textiel in. Vaak ging het om Hollandse kantoren als Matthes & Zoon, Pieter Hogenbergh & Zonen en Bruijnis & Barreveld. Ook deden zij zaken met het Rotterdamse kantoor van Andries & Frans Oudaen. Zeeuwse VOC-textiel lieten de directeuren liever zelf inkopen op de veilingen, daarvoor hadden ze zelden de diensten van andere Zeeuwse kantoren nodig. Toch waren er genoeg Zeeuwse handelaren in textiel, die soms ook aan de MCC leverden. Een voorbeeld is het Vlissingse Snouck Hurgronje & Louijssen. Dat kantoor leverde regelmatig aan slavenhandelaren als de MCC en Machiel Pieter Bovel.⁶⁴ Wellicht is het geen toeval dat de eigen slavenhandel van Snouck Hurgronje & Louijssen vooral gericht was op Loango-Angola, waar textiel zo'n belangrijke handelswaar was. Een andere Vlissingse textielhandelaar was Jan Nortier. Hij leverde aan de MCC en was zelf mogelijk ook reder van slavenschepen. In 1786 was Nortier medeondertekenaar van een rekest van Walcherse slavenhandelaren.⁶⁵ De Middelburger François Gaaswijk was naast boekhouder van slavenschepen ook handelaar in textiel.

De textielhandelaren waar de MCC en andere slavenhandelaren zaken mee deden, kochten hun handelswaar niet alleen in bij de VOC. Ze hadden nog twee belangrijke additionele bronnen. Om te beginnen kochten ze textiel op bij andere Europese handelscompagnieën, waarschijnlijk via buitenlandse correspondenten. De VOC had weliswaar een Nederlands monopolie op de aanvoer van textiel uit India, maar geen Europees monopolie. De aanvoer van concurrenten als de Engelse *East India Company* (EIC) zette de winstmarges van de VOC onder druk.⁶⁶ Indiase textielproducten staken regelmatig Europese landsgrenzen over. Zo kaapten Franse handelaren in 1770 een partij in Amsterdam aangevoerde textiel onder de neus van de MCC vandaan.⁶⁷ Anderzijds leverden Nederlandse textielhandelaren soms Indiase

⁶⁴ NL-MdbZA, MCC 1256.2, brief Snouck Hurgronje & Louijssen aan Henricus Kakelaar, 11 oktober 1768 (scan 14).

⁶⁵ NL-HaNA, VWIS 712, Rekest door slavenhandelaren uit Vlissingen en Middelburg aan de Staten-Generaal, 1786 (scan 18).

⁶⁶ Nierstrasz, *Rivalry for Trade*, 137-138. Zie voor de relatief lage winstmarges op textiel voor de VOC ook De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 511.

⁶⁷ NL-MdbZA, MCC 531.2, brief Matthes & zoon aan directeuren MCC, 7 augustus 1770 (scan 11).

textiel van de Engelse EIC.⁶⁸ Op hun beurt kochten Engelse handelaren VOC-textiel op in Nederland.⁶⁹

Europese fabrikanten waren een tweede bron van textiel voor groothandelaren. De hoeveelheid textiel die geëxporteerde Europese handelscompagnieën uit Azië aanbrachten was niet voldoende aan de vraag van slavenhandelaren te voldoen. Kennelijk was het Aziatische aanbod niet elastisch genoeg om dergelijke tekorten snel aan te vullen. De gebrekkige aanvoer was echter problematisch voor slavenhandelaren: de Aziatische stoffen waren onmisbare handelsgoederen in West-Afrika. Een combinatie van gebrekkige aanvoer en technologische vooruitgang leidde ertoe dat Europese fabrikanten imitatieproducten gingen maken. In de eerste plaats werden witte, Indiase stukken katoen in Europa bedrukt of geveerd. Later werd in sommige regio's het hele product nageemaakt, waarbij ruwe katoen als grondstof werd getransformeerd tot het eindproduct. Een in 1765 door de MCC opgestelde notitie vermeldt dat slavenhandelaren het gebrek aan voldoende Indiase stoffen compenseerden met nagemaakte stoffen die gefabriceerd werden in Vlaanderen, Duitsland, Frankrijk en Engeland.⁷⁰ Vooral in de twee laatstgenoemde landen werd de productie van imitatieproducten voor de Afrikaanse markt op grote schaal opgepakt. Op den duur kwam ook de kwaliteit van deze producten steeds meer in de buurt van het origineel.

De textielwaren die groothandelaren aan de MCC – en aan andere Walcherse kantoren – leverden, konden dus afkomstig zijn van een groot aantal verschillende productiecentra in India en Europa. De exacte herkomst van veel stoffen die de MCC-directeuren inkochten is niet meer na te gaan. Europese fabrikanten gaven hun namaakproducten dezelfde naam mee als het Indiase origineel. Zo voerde de VOC geruite bajutepauts uit India aan, maar fabrikanten uit Rouen brachten een namaakstof onder dezelfde naam op de markt.⁷¹ Een ander voorbeeld zijn de nicanezen,

⁶⁸ Volgens de MCC werd in 1765 veel VOC-textiel door Fransen opgekocht, “daar wij nu in tegendeel veele uit Engeland moeten haalen, alwaar de sorteeringen en de couleuren beter vallen als die bij d'Oost-Indische Comp: hier te lande worden aangebragt”. NL-MdbZA, MCC 119, 'Notitie van de cattoene lijnwaaten die in Zeeland meeste benoodigt zijn, tot den handel op de kust van Africa' (scan 100).

⁶⁹ Inikori, *Africans and the Industrial Revolution*, 441. Inikori haalt een memorie van Liverpoolse slavenhandelaren aan met een klacht over de aanvoer van de *East India Company*, gedateerd 1765. Opvallend genoeg hetzelfde jaar als notitie genoemd in de vorige noot met een soortgelijke klacht over de VOC.

⁷⁰ NL-MdbZA, MCC 119, 'Notitie van de cattoene lijnwaaten die in Zeeland meeste benoodigt zijn, tot den handel op de kust van Africa' (scan 99).

⁷¹ Een Franse handelsalmanak uit 1778 vermeldt over de productie in Rouen: “On en fabrique en outre à Rouen des étoffes pour la traite des Negres: savoir, bajutapeaux, chasselas, coupis, guinée bleue, néganepeaux, à 14 aunes [een aune was ongeveer 65cm]; grand nicanéas en broches, 4 aunes ; cutéas ou chachelis, 11 aunes; phoras, 9 ou 11 aunes; petites nuances, 7 aunes, chilas, batavia, idem: tapeil, 11 aunes [sic] & demie, 4 broches, 11 aunes.” *Almanach général des marchands, negocians, armateurs et fabricans de la France et de l'Europe et autres parties du monde* (Parijs 1778), 221-222.

oorspronkelijk blauw-wit gestreepte katoenen doeken van de Coromandelkust. Op veel MCC-schepen waren ‘Engelse nicanezen’ aanwezig, waarbij het soms gaat om het imitatieproduct uit Engeland. De VOC verkocht echter ook Engelse nicanezen en in een brief van de directeuren van de MCC blijkt dat met Engels soms werd bedoeld ‘Engelsche sorteering’.⁷² Toch was vrijwel zeker de meerderheid van textielwaren op Walcherse slavenschepen afkomstig van het Indiase subcontinent.

West-Europese textielproductie voor de slavenhandel

De katoenindustrie in Engeland maakte in de tweede helft van de achttiende eeuw een spectaculaire groei door, gedeeltelijk door protectionistische maatregelen die de Engelse industrie beschermden tegen concurrentie van Indiase stoffen.⁷³ Na 1750 konden de stoffen uit Engeland in de verschillende West-Afrikaanse markten steeds beter concurreren met die uit de Oost en in sommige jaren exporteerden Engelse slavenhandelaren meer Engelse textiel dan Indiase textiel.⁷⁴ In 1766 informeerden de directeuren van de MCC bij hun Engelse correspondent naar de beschikbaarheid van een bepaald soort stof in Londen. De correspondent bleek zowel de originele Indiase variant als de in Engeland nagemaakte variant te kunnen leveren en vermeldde verder dat alle soorten textiel voor de kust van Guinea in Engeland werd nagemaakt, “en de couleuren sijn wel soo leevendig”.⁷⁵ De kwaliteitsverbetering van de Engelse textiel in deze periode was zodanig dat sommige in Engeland geproduceerde stoffen populair werden in West-Afrika. De directeur-generaal van de WIC berichtte de bewindhebbers in 1775 vanuit Guinea dat er op de lokale markt veel vraag was naar “Engelsche fabriquen”.⁷⁶ De Engelse katoenindustrie was gecentreerd in Lancashire, een graafschap waarvan in de achttiende eeuw onder meer de steden Liverpool en Manchester deel uitmaakten. Tussen slavenhandelaren uit Liverpool en producenten van textiel (vaak uit Manchester) bestond een duidelijke handelsrelatie. In hoeverre de productie van textiel voor de slavenhandel heeft bijgedragen aan het ontstaan van de Industriële Revolutie is een punt van discussie.⁷⁷

⁷² NL-MdbZA, MCC 97, directeuren MCC aan Dibbetz & Schorer, 26 november 1760 (scan 203).

⁷³ Nierstrasz, *Rivalry for Trade*, 126-128.

⁷⁴ Inikori, *Africans and the Industrial Revolution*, 444.

⁷⁵ NL-MdbZA, MCC 74.4, brief Hermanus & John Berends aan directeuren MCC, 19 september 1766 (scan 29).

⁷⁶ NL-HaNA, NBKG 74, brief W.G. Woortman en raad aan bewindhebbers WIC, 23 november 1775 (scan 64).

⁷⁷ Joseph Inikori stelt dat er sprake was van *Import Substitution Industrialization*, of *Re-export Substitution Industrialization*, de Engelse producenten substitueerden de Indiase importtextiel met hun eigen textielproducten. Inikori, *Africans and the Industrial Revolution*, 427-451.

In Frankrijk leidde de productie van textiel voor de Afrikaanse markt ook tot industriële ontwikkeling. Het is geen toeval dat er juist rond slavenhandelsstad Nantes in de eerste helft van de achttiende eeuw een grootschalige textielindustrie ontstond, die vooral textiel produceerde voor slavenhandelaren. Ook hier ging het weer voornamelijk om imitatieproducten van Indiase textiel en bovendien voorzagen vooral slavenhandelaren deze ontluikende industrie van kapitaal. Van een industriële revolutie was echter geen sprake, aangezien de mechanisatie die de latere Engelse industrialisatie kenmerkte afwezig was. Bovendien zakte deze textielindustrie sterk in na de Zevenjarige Oorlog (1756-1763), toen de slavenhandel vanuit Nantes tijdelijk tot stilstand kwam en veel textielfabrieken failliet gingen.⁷⁸ In de tweede helft van de achttiende eeuw kwam in Frankrijk echter een tweede centrum van textielproductie op, namelijk het gebied rond Rouen. Ook in het geval van deze Normandische stad in het achterland van Le Havre is de link tussen de textielindustrie en de slavenhandel duidelijk te leggen. In Rouen werden eveneens veel producten voor de Afrikaanse markt gemaakt, soms zelf goedkoper dan de Engelse varianten. Een handelsverdrag tussen Groot-Brittannië en Frankrijk uit 1786 in combinatie met de voortschrijdende innovaties in Lancashire, leidden ertoe dat de Franse producten uiteindelijk toch niet konden concurreren met de Engelse.⁷⁹

Nederlandse producenten van textiel voor de Afrikaanse markt bleven achter bij Engelse en Franse concurrenten. Slavenhandelaren maakten wel gebruik van de diensten van Hollandse katoendrukkerijen en -ververijen. Deze bedrukten en verfdren onder andere door de VOC aangevoerd gebleekt guinees en salempouris.⁸⁰ De MCC gaf in 1771 bijvoorbeeld een opdracht aan de Rotterdamse leverancier Oudaen om katoen te laten verven, wat enkele weken in beslag zou nemen.⁸¹ In Holland blauw geverfde guinees was meestal goedkoper dan guinees die in Azië was gekleurd.⁸² De kwaliteit was echter wisselend, soms zaten er gaten in de stof of was de dekking slecht.⁸³ De directeuren van de MCC bestelden ook regelmatig in Holland bedrukte sitsen. Drukkerijen en ververijen waren vooral gevestigd in Amsterdam en Rotterdam. De enige

⁷⁸ Boulle, 'Slave Trade, Commercial Organization and Industrial Growth', 70-112.

⁷⁹ Pierre H. Boulle, 'Marchandises de traite et développement industriel dans la France et l'Angleterre du XVIIIe siècle', in: *Revue Française d'Histoire d'Outre-mer* 62/226 (1976), 309-330.

⁸⁰ NL-MdbZA, MCC 119, 'Notitie van de cattoene lijnwaaten die in Zeeland meeste benoodigt zijn, tot den handel op de kust van Africa' (scan 100).

⁸¹ NL-MdbZA, MCC 71.2, brief Andries & Frans Oudaen aan directeuren MCC, 16 augustus 1771 (scan 122).

⁸² Als de indigo schaars was kon in Holland verven juist duurder zijn dan in India. Zie Tramper, *Zeeuws slavenschip*, 23. In 1773 koste een stuk Indisch blauw guinees de MCC f 17,45, terwijl in Holland geverfde guinees f 14,85 tot f 16 kostte. NL-MdbZA, MCC 1286, negotieboek *Watergeus* 1.

⁸³ In de jaren zeventig van de achttiende eeuw bestelden de directeuren van de MCC regelmatig geverfde guinees, maar waarschuwden ze leveranciers bij herhaling dat ze gaten in de stof niet zouden tolereren. Zie voor een klacht over slechte dekking van in Holland gedrukte sitsen Tramper, *Zeeuws slavenschip*, 23.

bekende textielververij in Zeeland was gevestigd in Middelburg, net buiten de Vlissingsepoort. Waarschijnlijk verfdde deze zelden textiel voor de slavenhandel, aangezien de onderneming gespecialiseerd was in wollen stoffen.⁸⁴ De MCC deed geen zaken met deze ververij.

De Nederlandse textielindustrie in de achttiende eeuw kreeg geen grote toename aan afzet door de slavenhandel. Hoewel katoendrukkerijen het in de eerste helft van de achttiende eeuw vrij goed deden, zakte deze tak na 1750 in.⁸⁵ Dat was juist tijdens het hoogtepunt van de Walcherse slavenhandel. Bewindhebber Cornelis van der Oudermeulen legde de schuld hiervan mede bij de VOC, “omdat zy geene druksoorten van lywaaten genoeg aanbrengt”.⁸⁶ Een bijdrage aan het achttiende-eeuwse tijdschrift *De Koopman* legt de oorzaak bij de relatief hoge loonkosten in Nederland.⁸⁷ Bovendien was de Nederlandse markt voor textielproducten onbeschermd en hadden producenten dus last van zowel Indiase als Europese concurrentie. Daarnaast hadden vooral Engelse producenten op technologisch gebied een voorsprong. Het was voor textielhandelaren dus makkelijker om hun handelswaar te importeren uit Engeland of Frankrijk. Het kantoor van Snouck Hurgronje & Louijssen bestelde textiel uit beide landen.⁸⁸ Verder haalden (slaven-)handelaren textielproducten uit onder meer Vlaanderen en Silezië, zoals “silesiger neusdoeken”.⁸⁹

Nederlandse textiel was niet helemaal afwezig op Walcherse slavenschepen. Slavenhandelaren kochten regelmatig op betrekkelijk kleine schaal textielproducten die waarschijnlijk in Nederland waren gefabriceerd. Een voorbeeld is de blauwe lakense mantel die zich in 1764 aan boord van de *Nieuwe Hoop* bevond. Deze mantel met gouden

⁸⁴ Deze ververij, volgens de *Middelburgsche Courant* in 1765 “de eenige verwery in Zeeland”, bestond sinds 1705 en had “zedert veele jaaren de kleedinge der Zeeuwse militie geverft”. *Middelburgsche Courant*, 4 juni 1765. In 1779 was deze nog steeds “de eenige in zyn zoort binnen de provincie Zeeland”, idem, 6 november 1779.

⁸⁵ Ebelte Hartkamp-Jonxis, ‘Sits en katoendruk, handel en fabricage in Nederland’, in: Hartkamp-Jonxis (red.), *Sits. Oost-west relaties in textiel*, 31-41. Smit, *Katoendrukkerij in Nederland*, 189-203. De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 348-349.

⁸⁶ Van der Oudermeulen, *Iets dat tot voordeel der deelgenooten*, 73, noot 5.

⁸⁷ *De Koopman, of weekelyksche by-dragen ten opbouw van neerlands koophandel en zeevaard*, 7/55 (1766), 434-435.

⁸⁸ In de jaren zestig had de Engelse firma Berens bijvoorbeeld een lading Engelse stoffen aan Snouck Hurgronje & Louijssen geconsigneerd. NL-MdbZA, MCC 74.4, brief Hermanus & John Berends aan directeuren MCC, 19 september 1766 (scan 30). Uit correspondentie tussen dit Vlissingse kantoor en de MCC blijkt bovendien dat ze textiel uit Frankrijk haalde. Dat ging wel eens mis, bijvoorbeeld toen de MCC in 1769 Franse topzeils (bherms) en nicanezen bestelde. Deze werden in Rouen gemaakt en moesten via Duinkerken overkomen, maar de zending liep vertraging op. NL-MdbZA, MCC 21, vergadering directeuren 28 november 1769 (scan 188). NL-MdbZA, MCC 413.2, exploit notaris Marcelis de Smit, 28 november 1769 (scan 31). Dat de gedrukte katoenen een alternatief waren voor die van de VOC blijkt onder meer uit NL-MdbZA, MCC 836.2, brief Snouck Hurgronje & Louijssen, ongedateerd, 1766 (scan 14).

⁸⁹ NL-MdbZA, MCC 74.4, brief van Lambert Verhoef aan MCC-directeur Blonkebijle, 3 november 1768 (scan 81).

versiersels was bedoeld als geschenk voor een lokale machthebber in Loango-Angola (kustwaarde: 12 pees).⁹⁰ Toch is het duidelijk dat de Walcherse slavenhandel niet leidde tot het ontstaan van een lokaal centrum van textielproductie, zoals rond Liverpool en Nantes. Daarvoor was de Nederlandse economie te open en de Walcherse slavenhandel te kleinschalig. De slavenhandelaren bleven bovendien tot in de jaren tachtig vooral afhankelijk van de VOC.⁹¹ Voor Zeeland als geheel is het mogelijk dat producenten van meekrap – een grondstof voor rode verf en een belangrijk landbouwproduct in die provincie – indirect geprofiteerd hebben van de Engelse textielindustrie. Veel van de Zeeuwse meekrap werd geëxporteerd naar Engeland.⁹² Verder bleef de lokale impact van de textielexport naar West-Afrika beperkt, hoewel de VOC profiteerde van de afzet aan slavenhandelaren.

5.3 Buskruit: een Walcherse specialiteit

Buskruit was een belangrijk Europees exportproduct naar West-Afrika in de vroegmoderne tijd. In sommige Afrikaanse regio's werd dit product weliswaar op kleine schaal geproduceerd, maar het Europese product was waarschijnlijk goedkoper.⁹³ Nederland bezat in de achttiende eeuw diverse productiecentra voor buskruit, vooral in de kustprovincies. Het product was immers net zo onmisbaar voor de scheepvaart als voor oorlogvoering te land. Walcheren was één van de Nederlandse productiecentra en rond Vlissingen en Middelburg stonden enkele buskruitmolens. Over hun technische geschiedenis is weinig bekend, maar het ging deze industrietak in de achttiende eeuw waarschijnlijk vrij goed. Dat kwam mede door de bestellingen van lokale slavenhandelaren. Buskruit was het enige belangrijke lokaal geproduceerde exportgoed op Walcherse slavenschepen.

Walchers buskruit en de slavenhandel

Het achttiende-eeuwse Walcheren had een gunstig vestigingsklimaat voor buskruitmolens. Om te beginnen waren de grondstoffen goed verkrijgbaar. Een belangrijke grondstof was salpeter, dat de VOC op Walcheren importeerde vanuit

⁹⁰ NL-MdbZA, MCC 815, scheepsboek *Nieuwe Hoop*, folio 42 (scan 24).

⁹¹ 'Berigt van de kooplieden te Vlissingen', bijlage bij gedrukte *Missive van de Vergadering van Thienen aan Haar Hoog Mogende*, in dato 19 October 1786, 24.

⁹² C. Wiskerke, 'De geschiedenis van het meekrapbedrijf in Nederland', in: *Economisch-Historisch Jaarboek* 25 (1749-1951), 1-144, 12.

⁹³ Gavin White, 'Firearms in Africa: an introduction', in: *Journal of African History*, XII/2, 173-184, 174

Bengalen.⁹⁴ De twee andere hoofdingrediënten, zwavel en houtskool, konden producenten gemakkelijk uit binnen- of buitenland betrekken.⁹⁵ Naast het aanbod van grondstoffen, was er op Walcheren ook voldoende vraag naar het eindproduct. De Zeeuwse admiraliteit had buskruit nodig voor haar marineschepen, maar ook particuliere reders van schepen waren goede klanten. Tijdens de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) redden kooplieden tientallen zwaar bewapende kaperschepen uit. De investeerders in de kaapvaart behoorden tot hetzelfde netwerk als die in de buskruitindustrie en het ging veelal om dezelfde personen.⁹⁶ Ook investeerden veel van hen in de (aanvankelijke illegale) Zeeuwse slavenhandel.⁹⁷ Slavenhandelaren hadden grote hoeveelheden buskruit nodig als handelswaar, hoewel ze het ook beperkt voor eigen gebruik op hun schepen kochten. De sterke connectie tussen buskruitproductie en slavenhandel was geen Nederlands fenomeen. Ook rond het Engelse Bristol – In de eerste helft van de achttiende eeuw voor een korte tijd de grootste Engelse slavenhandelsstad – stonden buskruitmolens.⁹⁸ Toen de slavenhandel van Liverpool na 1750 sterk groeide, grepen ondernemende stedelingen de kans om ook daar de buskruitproductie ter hand te nemen.⁹⁹

Hoezeer de Walcherse productie van buskruit verweven was met de slavenhandelssector, blijkt wel uit het feit dat de boekhouders van vrijwel alle Walcherse buskruitmolens ook een actieve rol speelden in de slavenhandel. Halverwege de achttiende eeuw had Vlissingen één buskruitmolen: *De Zeefortuin*. In de tweede helft van de achttiende eeuw was Johannes Louijssen & Zoon hiervan de boekhouder. Vooral de zoon, Abraham Louijssen, was één van de belangrijkste slavenhandelaren van Vlissingen. De gebroeders Anthony en Hendrik de Zitter namen in 1765 het initiatief tot de bouw van een tweede buskruitmolen: *De Nieuwe Kruitmolen*. Slechts enkele jaren daarvoor was hun handelskantoor begonnen met het uitreden van slavenschepen. In deze periode ging het waarschijnlijk goed met de buskruitproductie: er was immers ruimte voor een nieuwe molen. Ook de drie Middelburgse buskruitfabrieken hadden duidelijke connecties met de slavenhandel. Eén van de initiatiefnemers van buskruitmolen *De Grenadier* werd later directeur van de MCC. Een latere boekhouder

⁹⁴ Els Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000), 96-100.

⁹⁵ Van Wijk, 'Kruitmolens op Walcheren', idem, *Molens in Middelburg. Geschiedenis der plaatselijke molens in de loop der eeuwen* (Alphen aan den Rijn 1985), 129-144.

⁹⁶ Verhees-Van Meer, *De Zeeuwse kaapvaart*, 41-42.

⁹⁷ Paesie, *Lorrendrayen op Africa*, 103-104.

⁹⁸ Brenda J. Buchanan, 'Meeting standards: Bristol powder makers in the eighteenth century', in: Brenda J. Buchanan (red.), *Gunpowder: The History of an International Technology* (Bath 1996), 237-252.

⁹⁹ Ibid, 'The Africa Trade and the Bristol Gunpowder Industry', in: *Transactions of the Bristol & Gloucestershire Archeological Society* 118 (2000), 133-156, 134.

van deze molen was Abraham Claudoré (eveneens MCC-directeur, 1733-1749).¹⁰⁰ Joost van Huyen (directeur MCC 1720-1767) was boekhouder van buskruitmolen *De Eendracht*.¹⁰¹ Abraham de Smit (partner in het slavenhandelskantoor De Bruyn & De Smit) nam het stokje later van hem over. De boekhouder van de derde Middelburgse buskruitmolen, *De Gouden Draak*, was in de tweede helft van de achttiende eeuw Jeremias van Nederveen. Ook hij was eveneens boekhouder van slavenschepen.

Tabel 5-7: Gemiddelde hoeveelheid buskruit op MCC-slavenschepen

Periode	Loango- Angola pond	Guinea pond
1755-1759	7.813 (6)	16.970 (6)
1760-1764	6.942 (6)	17.027 (10)
1765-1769	7.810 (6)	14.643 (8)
1770-1774	7.568 (8)	13.302 (13)
1775-1779	10.800 (1)	23.626 (13)
1780-1784	10.100 (1)	16.328 (6)
1785-1789	-	27.729 (3)
1790-1794	7.200 (1)	21.647 (3)
1795-1799	-	-
1800-1804	-	24.700 (1)

Bron: MCC scheepsboeken. Het betreft gemiddelde cijfers van in totaal 92 reizen, 63 naar Guinea en 29 naar Loango-Angola. Tussen haakjes het aantal uitredingen waarop het gemiddelde is gebaseerd.

hoeveelheid buskruit op Walcherse slavenschepen varieerde per West-Afrikaanse bestemming. Schepen die naar Guinea voeren hadden ongeveer tweemaal zoveel buskruit aan boord als schepen naar Loango-Angola. De MCC exporteerde na 1755 in totaal meer dan 1,3 miljoen pond buskruit op haar slavenschepen. De gemiddelde hoeveelheid buskruit aan boord van MCC-slavenschepen staat in tabel 5-7. Het valt op dat de hoeveelheden in de loop van de achttiende eeuw stegen. Vooral de grote stijging in de tweede helft van de jaren zeventig is opvallend. De MCC exporteerde tussen 1775 en 1779 meer dan 315.000 pond buskruit op slavenschepen, een grotere hoeveelheid dan

Slavenhandelaren bestelden bij de Walcherse buskruitmolens grote hoeveelheden vers gemalen kruit. De directeuren van de MCC lieten ook wel oud buskruit opnieuw mengen en vermalen. Waarschijnlijk maakten de molens voor de West-Afrikaanse markten buskruit met een speciale samenstelling, namelijk met verlaagd salpetergehalte. Dit “cargazoenkruit” was minder krachtig dan regulier gemalen buskruit en daarom geschikter voor de specifieke typen wapens die in West-Afrika in omloop waren. Deze waren niet bestand tegen te krachtige explosies.¹⁰² De

¹⁰⁰ Paul van der Heijden, *Buskruit voor de wereldzeeën. De opgraving van kruitfabriek De Eendracht in Middelburg* (Hoorn 2010), 35.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Voor de term “cargazoen kruijt”, zie NL-MdbZA, MCC 21, vergadering directeuren 24 juli 1773 (scan 262). Ook in Bristol maakten de molens speciaal “Guinea powder”. Buchanan, ‘Meeting standards’ 244. Nog een aanwijzing: de MCC leverde zelf het kruit voor het testen van (cargazoen-)geweren. NL-MdbZA, MCC 21, vergadering directeuren 12 februari 1771 (scan 214). Volgens White gold: “Bad muskets needed bad powder”. White, ‘Firearms in Africa’, 174-175.

in iedere andere periode. Gedeeltelijk hing dit samen met de gestegen slavenprijzen in West-Afrika, maar mogelijk ook met de relatief lage prijs van Walchers buskruit in deze jaren (zie tabel 5-8).

De buskruitprijs hing sterk samen met eventuele oorlogsomstandigheden. In tijden van oorlog ging een groot deel van de productie naar leger en vloot, waarschijnlijk zowel in binnen- als buitenland. In de jaren tijdens en na de Zevenjarige Oorlog (1756-1763) was de prijs van Walchers buskruit relatief hoog, hoewel Nederland officieel een neutrale positie innam. In de relatief vredige jaren zeventig vertoonde de buskruitprijs een dalende tendens, die eindigde met toenemende Britse dreiging en de Vierde Engelse Oorlog (1780-1784). De lokale buskruitmolens beconcurrerden elkaar vrijwel zeker niet op prijs. De directeuren van de MCC verdeelden hun buskruitbestellingen evenredig over *De Gouden Draak*, *De Eendracht* en *De Granadier*. Deze molens boden hun buskruit voor dezelfde prijs aan.¹⁰³

Slechts eenmaal (in 1770) bestelden de directeuren buskruit voor een slavenreis bij de Vlissingse buskruitmolens, die eveneens voor dezelfde prijs leverden.

Slavenhandelaren en andere afnemers

De slavenhandelaren waren ongetwijfeld belangrijke afnemers van de Walcherse buskruitmolens, maar zeker niet de enige afnemers. Helaas zijn er vrijwel geen productiecijfers voorhanden om een goede schatting te geven van het belang van de slavenhandel voor de lokale buskruitproductie. Slechts van de Middelburgse buskruitmolen *De Eendracht* zijn productiecijfers bekend voor de periode tussen 1776 en 1784.¹⁰⁴ De jaarproductie fluctueerde aanzienlijk, maar ik kan deze vergelijken met de jaarlijkse bestellingen die de directeuren van de MCC bij deze molen plaatste (tabel 5-9). In 1776 produceerde *De Eendracht* 170.848 pond buskruit, terwijl de MCC er 21.434

Tabel 5-8: Gemiddelde prijs voor 100 pond nieuwgemalen buskruit

Periode	Prijs f
1755-1759	41
1760-1764	45
1765-1769	43
1770-1774	40
1775-1779	36
1780-1784	39
1785-1789	31
1790-1794	32
1795-1799	-
1800-1804	55

Bron: MCC scheepsboeken.

¹⁰³ Dat was niet uniek voor de MCC, want ook de Admiraliteit betaalde voor buskruit bij alle molens hetzelfde bedrag.

¹⁰⁴ NL-MdbZA, 255(Familie Mathias-Pous Tak van Poortvliet), inv. nr. 139a, afrekening door B. Mathias-Pous met zijn medeaandeelhouders in een 1/12 part in kruitmolen De Eendracht bij Middelburg, 1792-1794, extract uit de rekeningen over 1776-1780 en 1785. Het gaat waarschijnlijk niet om jaarlijkse productiecijfers, maar mutaties in de voorraad buskruit. In 1781 was de 'productie' namelijk -8.410 pond (negatief).

pond buskruit bestelde. Waarschijnlijk gaat het in plaats van zuivere productiecijfers echter om voorraadmutaties, want in de daaropvolgende jaren daalde de productie van deze buskruitmolen aanzienlijk en de productie was in 1781 zelfs negatief. De hoeveelheid door de MCC bestelde buskruit bleef echter aanzienlijk. In 1779 en 1780 voerde de molen de productie sterk op als gevolg van de Vierde Engelse Oorlog. Het MCC-aandeel zakte naar nog geen vijfde.¹⁰⁵ De molen leverde waarschijnlijk echter ook buskruit aan andere Middelburgse en Vlissingse slavenhandelaren.

Tabel 5-9: MCC-bestellingen voor slavenhandel en totale productie De Eendracht

Jaar	MCC- bestelling pond	Totale productie pond	Aandeel MCC
1776	21.434	170.848	13%
1777	17.104	29.026	59%
1778	32.303	45.911	70%
1779	22.550	367.535	6%
1780	23.238	124.063	19%
1781	0	-8.410	0%
1782	0	44.798	0%
1783	12.769	34.547	37%
	129.398	808.318	16%

Bronnen: NL-MdbZA, Familie Mathias-Pous Tak van Poortvliet 139a en MCC scheepsboeken. De MCC-bestelling betreft de jaarlijkse bestelling van cargazoenkruit bij buskruitmolen De Eendracht.

De bestellingen van andere grootverbruikers van Walchers buskruit geven een betere indruk van het belang van de slavenhandel voor de lokale buskruitproductie. Twee belangrijke afnemers waren de Zeeuwse Admiraliteit en de VOC. De raden van het admiraliteitscollege bestelden met regelmaat buskruit bij alle buskruitmolens op Walcheren. Uiteraard had de Admiraliteit vooral in oorlogsjaren een grote behoefte aan buskruit. In het vredesjaar 1765 plaatsden de raden bestellingen voor nog geen *f* 5.000.¹⁰⁶ In 1769 en 1770 bestelden zij gemiddeld voor *f* 10.000 aan buskruit.¹⁰⁷ In de aanloop naar de Vierde Engelse Oorlog had de marine veel meer nodig: in 1780 kocht de Admiraliteit voor bijna *f* 70.000 aan buskruit in.¹⁰⁸ De buskruitbehoefte van de VOC was mogelijk stabiel. Voor de Aziatische forten, factorijen en schepen was de Compagnie niet

¹⁰⁵ De MCC-bestellingen bij de buskruitmolen de *Eendracht* zijn berekend op basis van de scheepboeken.

¹⁰⁶ NL-MdbZA, Rekenkamer van Zeeland C (508) 7950, rekening over 1765.

¹⁰⁷ Ibid 7990 en 8000, rekening over 1769 en rekening over 1770.

¹⁰⁸ Ibid 8040, rekening over 1779-1780.

afhankelijk van Nederlandse producenten, aangezien de VOC in Azië eigen faciliteiten had om buskruit te maken.¹⁰⁹ De bewindhebbers voorzagen hun Nederlandse schepen wel van lokaal geproduceerd buskruit voor eigen gebruik. Uit een bewaard gebleven uitgavenverantwoording van de Zeeuwse Kamer blijkt dat de VOC in 1769-70 voor bijna *f* 30.000 inkocht aan 'geschut en ammonitie van oorlog' en in 1770-71 voor ruim *f* 45.000.¹¹⁰ Helaas is niet bekend welk percentage daarvan besteed is aan buskruit. De bewindhebbers besteedden mogelijk een groot deel aan de inkoop van geschut. Het is waarschijnlijk dat de Compagnie in vreedstijd een grotere gebruiker van Zeeuws buskruit was dan de Admiraliteit.

De grootte van de gezamenlijke vraag naar buskruit van alle Walcherse slavenhandelaren kan ik slechts benaderen aan de hand van de gemiddelde hoeveelheid buskruit op schepen van de MCC in combinatie met het totale aantal Walcherse slavenschepen. Op MCC-schepen naar Guinea was tussen de *f* 5.000 en *f* 8.500 aan cargazoenkruit aanwezig, terwijl schepen naar Loango-Angola tussen de *f* 3.000 en *f* 4.000 aan boord hadden. Daarbij kwamen nog enkele honderden guldens per uitreding voor eigen gebruik aan boord van het schip. Tussen 1765 en 1775 kozen jaarlijks zo'n vijftien slavenschepen vanuit Walcheren het ruime sop. De totale waarde van het buskruit aan boord van deze schepen zal niet onder de *f* 60.000 hebben gelegen. Daarmee was de slavenhandelssector in de meeste jaren vrijwel zeker een belangrijker klant van de buskruitmolens dan zowel de Admiraliteit als de VOC. Bovendien had de slavenhandel juist in vreedstijd een stabiele behoefte aan het eindproduct van deze fabrikanten. Deze handelstak was dus zeer instrumenteel om de productie ook zonder oorlog in stand te houden. De molens leverden enkele tientallen arbeidsplaatsen op.¹¹¹ Daarnaast waren ze vrijwel zeker een stabiele bron van rendement voor investeerders.

5.4 Europese distributieketens

Textiel en buskruit waren de belangrijkste handelsproducten op Walcherse slavenschepen. De overige handelswaar die slavenhandelaren bestelden had een uiteenlopende herkomst. De slavenhandel is per definitie een internationale handelstak, maar de laatste jaren is steeds duidelijker geworden dat internationale distributienetwerken een cruciale rol speelden in de organisatie van slavenreizen vanuit

¹⁰⁹ Jacobs, *Koopman in Azië*, 98.

¹¹⁰ NL-HaNA, VOC 13763, Verantwoording van den ontfang & uijtgaaff van d'Oostind: Compagnie ter kamer Zeeland, 't seedert den 31 meij 1769 tot 31 meij 1770, en idem, 31 meij 1770 tot den 31 meij 1771.

¹¹¹ In 1809 waren er nog twee buskruitmolens in Middelburg actief, één met 5 tot 12 knechten en 10 tot 24 paarden en één met 4 tot 6 knechten en 8 tot 10 paarden. NL-HaNA, Binnenlandse Zaken (1796-1813) 786, Landdrost van Zeeland aan koning Lodewijk Napoleon, 17 mei 1809, bijlage.

Europa. Slavenhandelaren waren op zoek naar goede handelsgoederen voor West-Afrika en gebruikten daartoe de diensten van producenten uit het hele continent. Volgens de Vlissingse koopman Jan Guépin en MCC-directeur Casparus Ribaut kochten Walcherse slavenhandelaren een mix van handelsgoederen uit “Silezieren, Zweden, Duytsland, Luyk &c”.¹¹² Dat laat in de eerste plaats zien dat slavenhandelaren uit verschillende landen voor sommige producten rechtstreeks met elkaar concurreerden. Ten tweede betekent het dat een regionale of zelfs nationale blik te beperkt is om de totale impact van de slavenhandel te beschouwen.¹¹³ De impact van de ‘Nederlandse’, ‘Franse’, ‘Portugese’ of ‘Engelse’ slavenhandel liet zich gelden ver buiten de nationale grenzen. Dat valt te zien door de aanvoer op Walcheren van onder meer geweren, metalen, alcoholische dranken, messen en kralen voor de slavenhandel te onderzoeken.

Geweren

Na textielwaren en buskruit waren geweren vaak de kostbaarste categorie handelsgoederen aan boord van Walcherse slavenschepen. Dat gold vooral voor schepen die als West-Afrikaanse bestemming de Guineese kust hadden. Kapitein Jan Wilton van de *Nieuwe Hoop* nam in 1770 bijvoorbeeld 1.249 geweren mee op zijn slavenreis.¹¹⁴ Dat was een gemiddeld aantal voor die bestemming, aangezien de directeuren van de voor slavenschepen naar Guinea meestal tussen de 1.200 en 1.400 geweren inkochten. Het aantal vuurwapens dat zij inkochten voor schepen naar Loango-Angola was doorgaans minder dan de helft van dat aantal. De geweren kwamen in verschillende soorten en maten. Zogenaemde soldatengeweren waren zowel in Guinea als in Loango-Angola populair, terwijl Deense geweren vooral naar de eerste regio gingen en Angola-geweren vooral naar de tweede. Het is lastig om een accurate typologie op te stellen van de verschillende soorten vuurwapens op slavenschepen. In ieder geval ging het in hoofdzaak om snaphanen: voorlader-geweren van uiteenlopende lengtes. Vooral het Deense geweer was buitengewoon lang. De MCC kocht voor het cargazoen van de *Geertruida en Christina* in 1774 bijvoorbeeld Deense geweren met een lengte van meer dan twee meter.¹¹⁵ Meestal ging het om nieuwe geweren, maar de directeuren kochten ook wel opgelapte tweedehands exemplaren. Wilton kreeg in 1770 bijvoorbeeld een partij “oud militair geweer” mee.¹¹⁶ Afrikaanse consumenten waren om verschillende

¹¹² NL-MdbZA, MCC 1569, brief van Jan Guépin en Casparus Ribaut aan de Zeeuwse gedeputeerden bij de Staten-Generaal, 17 juli 1750 (scan 28).

¹¹³ Zie ook het proefschrift van Ruderman, *Supplying the Slave Trade*.

¹¹⁴ NL-MdbZA, MCC 815, scheepsboek *Nieuwe Hoop* (scan 59).

¹¹⁵ NL-MdbZA, MCC 422.2, factuur van Jan Hendrik Slotman, 1 april 1774 (scan 28).

¹¹⁶ NL-MdbZA, MCC 847.2, nota Jan Baas Verdoenk, 3 maart 1770 (scan 33).

redenen in al deze wapens geïnteresseerd. Wapens konden dienen als statussymbool, maar waren ook bruikbaar bij oorlogvoering en jacht.¹¹⁷ Het gebruik van wapens leidde bovendien tot nieuwe commerciële mogelijkheden. Tijdens lokale oorlogen werden soms mensen tot slaaf gemaakt, terwijl de jacht op olifanten belangrijk was voor de verkrijging van ivoor. Zowel het aanbod van slaven als dat van ivoor was een belangrijke reden voor Europese handelaren om West-Afrika aan te doen.

De Nederlandse wapenindustrie leverde rond 1700 nog regelmatig geweren aan buitenlandse slavenhandelaren, maar in de loop van de achttiende eeuw haalden buitenlandse concurrenten deze industrie in. Gelderse fabrikanten produceerden in 1768 nog geweren, maar Nederlandse slavenhandelaren moesten voor deze wapens naar het buitenland uitwijken.¹¹⁸ Het is zeker dat op Walcheren geen lokale wapenindustrie aanwezig was die produceerde voor de West-Afrikaanse markt. Twee belangrijke centra van wapenproductie die wel voor deze markt produceerden, waren het Engelse Birmingham en het prins-bisdom Luik. In beide steden kende het assemblageproces een verregaande arbeidsdeling. Bovendien werd zowel rond Birmingham als rond Luik ijzer geproduceerd.¹¹⁹ Engelse en Luikse wapenproducenten leverden een aanzienlijk deel van hun productie aan slavenhandelaren. Geweren uit beide steden moeten ook aanwezig zijn geweest in de ruimen van Walcherse slavenschepen.

Uit de typenamen van de geweren is niet direct af te leiden waar ze geproduceerd waren. Zo was het Deense geweer gebaseerd op een oorspronkelijk Deens ontwerp, maar maakten vooral Engelse en Luikse fabrikanten dit type in de achttiende eeuw.¹²⁰ Ook uit het archief van de MCC is de herkomst van bestelde geweren meestal onzeker: Middelburgse wapenhandelaren leverden bijvoorbeeld 'Engelse' geweren, maar het ging meestal om een Luiks product. De MCC betrok haar geweren in de tweede helft van de achttiende eeuw aanvankelijk van Jan Hendrik Slootman, een lokale handelaar. Vanaf de jaren zestig maakten de directeuren eveneens gebruik van de diensten van Jan Baas Verdonk.¹²¹ De broer van deze Jan Baas, Philippus Verdonk, was in de jaren zestig enkele

¹¹⁷ Volgens een negentiende-eeuwse beschrijving van Guinea waren vooral de Deense geweren geschikt voor de olifantenjacht. *Kust van Guinea, Vol. 1* (Rotterdam 1850, geen auteur vermeld), 19.

¹¹⁸ NL-HaNA, VWIS 1171, Memorie of lyst ter aantooninge welke fabriquen en producten uit ieder provincie van onsen staat getrokken worden (...), 1768 (scan 221).

¹¹⁹ Zie Priya Satia, *Empire of Guns. The Violent making of the Industrial Revolution* (New York 2018). W. A. Richards, *The Birmingham Gun Manufactory of Farmer and Galton and the Slave Trade in the Eighteenth Century* (ongepubliceerde masterscriptie, Universiteit van Birmingham 1972). W.A. Richards, 'The import of firearms'. Nils Duquet, 'De Belgische defensie-industrie: van vuurwapens tot hoogtechnologische componenten', in: Tomas Baum, Sara Depauw en Nils Duquet (red.), *Belgische wapenhandel. Een politiek, economisch en ethisch hangijzer* (Leuven 2014), 33-48.

¹²⁰ Richards, *Farmer and Galton*, 93.

¹²¹ Verdonk (ook wel Verdoenk) kreeg aanvankelijk minder bestellingen van de directeuren van de MCC dan zijn concurrent, de al jarenlang actieve Jan Hendrik Slootman. In 1768 beklagde hij zich daarover bij de directeuren: "Mijn heeren, het doet mij ten uijtersten leet als dat ik het geluk niet mag genieten om

malen kapitein op een slavenschip van de MCC.¹²² In de jaren tachtig leverde ook Gerrit Kerssen wapens aan de compagnie. Deze Middelburgse wapenleveranciers bestelden hun wapens voor de West-Afrikaanse markt hoofdzakelijk bij Luikse producenten. Dat blijkt uit de brieven van Jan Baas Verdonk, die aangaf dat hij zijn geweren liet produceren in Luik.¹²³ De productie ervan duurde doorgaans enkele weken, in drukke perioden nam het productieproces zes weken in beslag. Het is zeer waarschijnlijk dat het leeuwendeel van de geweren die Middelburgse en Vlissingse slavenhandelaren inkochten uit Luik afkomstig was.

De kwaliteit van de exportgeweren was wisselend en van enkele goedkopere types zelfs bedenkelijk. Achttiende-eeuwse geweren waren notoir onbetrouwbaar, zowel qua precisie als qua veiligheid. Priya Satia omschreef het afvuren van een dergelijk wapen treffend als het in gang zetten van “a multistep mechanical process that may or may not result in harm (...)”.¹²⁴ De geweren voor West-Afrika zaten waarschijnlijk aan de meer onbetrouwbare kant van het wapenspectrum. Volgens Joseph Miller overleefde slechts een klein percentage Angola-geweren de eerste paar pogingen om er een schot mee af te vuren.¹²⁵ Zo bont was de situatie echter niet. De concurrentie tussen Europese slavenhandelaren op de West-Afrikaanse kust was enorm en het was daarom belangrijk om geen producten van te slechte kwaliteit te leveren. Bovendien waren geweren die vóór verkoop getoetst waren meer waard. Toetsing gebeurde in Middelburg door de stadskonstabel die goedgekeurde geweren voorzag van een proefmerk.¹²⁶ Vanaf 1771 eisten de directeuren van de MCC dat dat wapenhandelaren alle te leveren geweren vooraf lieten toetsen, waarvoor de directeuren cargazoenkruit ter beschikking stelden.¹²⁷

eenigen gunst van ued: te mogen hebben, daar ik zoo wel een geintresseerde in de compagnie ben als den heer Slootman.” NL-MdbZA, MCC 1256.2, brief Jan Baas Verdonk aan directeuren, 25 september 1768 (scan 11).

¹²² Dat Phillipus Verdonk de broer was van wapenhandelaar Jan Baas blijkt uit NL-RtmGA (Stadsarchief Rotterdam), 18 (Notarissen te Rotterdam), inv. nr. 3162, akte 19 oktober 1770. was kapitein op drie achtereenvolgende reizen van de *Philadelphia* tussen 1762 en 1767. Tijdens zijn laatste reis verongelukte dit fregat vlak voor aankomst. Verdonk overleefde, maar kreeg geen nieuwe aanstelling als kapitein van de MCC. Hij ging later aan de slag als kapitein op een slavenschip van de Rotterdamse firma Coopstad & Rochussen, de *Nicolaas Theodorus* (TSTD #10903 en #10904).

¹²³ NL-MdbZA, MCC 531.2, Jan Baas Verdonk aan directeuren, 24 juli 1770 (scan 3), *ibid* 1197.2, 4 juni 1772 (scan 2), *ibid* 545.2, 20 januari 1777 (scan 2). Verdonk leverde ook aan Vlissingse slavenhandelaren, zie *ibid* 417.2, memorie van prijzen Jan Baas Verdoenk, 13 juni 1771 (scan 10).

¹²⁴ Satia, *Empire of Guns*, 295.

¹²⁵ Joseph C. Miller, *Way of Death. Merchant Capitalism and the Angolan Slave Trade, 1730-1830* (Madison 1988), 88-89.

¹²⁶ ¹²⁶ NL-MdbZA, MCC 1256.2, prijsopgave Slootman (ongedateerd, 1768, scan 8) en Verdoenk (25 september 1768, scan 11).

¹²⁷ NL-MdbZA, MCC 21, vergadering directeuren 12 februari 1771 (scan 214).

Metalen

Metalen producten waren zowel in de vorm van staven als in de vorm van gebruiksvoorwerpen belangrijk in de slavenhandel. Europese slavenhandelaren kochten voor hun cargazoenen grote hoeveelheden ijzer, koper en in mindere mate lood. Voor deze metalen waren de Walcherse handelaren ook aangewezen op het buitenland. Europees ijzer was in West-Afrika een veelgevraagd product, omdat het een andere samenstelling had dan het ijzer dat lokale fabrikanten maakten. In Europa gefabriceerd ijzer bevatte minder koolstof, waardoor het zachter en makkelijker te bewerken was.¹²⁸ Een belangrijk handelsproduct op schepen – zowel die naar Guinea als naar Loango-Angola – was dan ook ‘voyage ijzer’. Dat waren staven ijzer met een min of meer gestandaardiseerd gewicht en dito afmetingen. De twee belangrijkste herkomstplaatsen van voyage ijzer waren Zweden en Luik. Chris Evans en Göran Rydén hebben onderzoek gedaan naar de productie van dit ijzerproduct bij Zweedse smederijen, waaruit blijkt dat deze producenten veel contact hadden met slavenhandelaren om staven te produceren die aan veranderende Afrikaanse eisen voldeden.¹²⁹ De directeuren van de MCC kochten voyage ijzer van verschillende Middelburgse handelshuizen. Deze huizen haalden hun ijzeren staven waarschijnlijk vooral uit Zweden en Luik, hoewel mogelijk ook plaatsen in het Duitse achterland soms ijzer leverden.¹³⁰ De meeste handelshuizen gaven bij de MCC echter alleen prijzen voor Zweeds en Luiks ijzer.¹³¹ Een belangrijke leverancier van “Sweeds voijage ijzer” voor de compagnie was de Middelburgse koopman Pieter Lucas Grijmalla, die op zijn beurt contacten had met een Zweeds ijzerbedrijf. Dit bedrijf in Österbybruk (provincie Uppland) was tot 1764 in handen geweest van de bekende familie De Geer.¹³²

De MCC kocht soms ook koperen staven in voor haar slavenschepen, maar meestal ging het bij dat metaal om gebruiksvoorwerpen. Vooral kapiteins naar Guinea namen een veelvoud aan koperen voorwerpen mee, zoals koperen nepten (pannen), ketels, armringen en bekkens. De belangrijkste leverancier van dergelijke producten

¹²⁸ Chris Evans en Göran Rydén, ‘Voyage Iron’: an Atlantic Slave Trade Currency, its European origins, and West-African Impact’, in: *Past & Present* 239/1 (2018), 41-70.

¹²⁹ Chris Evans en Göran Rydén, *Baltic Iron in the Atlantic World in the Eighteenth Century* (Leiden 2007), 163-166. Chris Evans, ‘“Guinea Rods” and “Voyage Iron”: Metals in the Atlantic Slave Trade, their European Origins and African Impacts’, gepresenteerd op de *Economic History Society annual conference*, Universiteit van Wolverhampton, maart 2015.

¹³⁰ Evens en Rydén, ‘Voyage Iron’, 51.

¹³¹ Zie bijvoorbeeld deze prijsvergelijking uit 1764. Zweeds voyage ijzer was toen overigens slechts bij één van de drie potentiële leveranciers verkrijgbaar en bovendien ruim *f* 3 per 100 pond duurder dan Luiks ijzer. NL-MdbZA, MCC 815, prijsvergelijking 15 februari 1764 (scan 7).

¹³² J. Römelingh, *Een rondgang langs Zweedse archieven. Een onderzoek naar archivalia inzake de betrekkingen tussen Nederland en Zweden 1520-1920* (Den Haag 1986), 470. De Zweedse firma was tot 1764 eigendom van de familie De Geer.

voor de MCC was Daniël de Jongh, een Rotterdamse koopman. De Jongh was niet onbekend met slavernij en slavenhandel: hij investeerde onder andere in negotiatiefondsen voor Surinaamse plantages, in een suikerraffinaderij en in Rotterdamse slavenschepen.¹³³ De Jongh haalde zijn ruwe koper uit Zweden, het land dat door een grote kopermijn bij Falun heel Europa van dat metaal kon voorzien. Het *Handelshuset Arfweddson* in Stockholm leverde hem koper uit die mijn. De Rotterdamse koopman liet de ruwe koper in Nederland bewerken, bij zijn Veluwse kopermolens of bij andere koperslagerijen in het land.¹³⁴ Net als voor geweren geldt dus ook voor de verschillende metalen voorwerpen dat het begin van de distributieketen ver buiten Walcheren lag.

Alcoholische dranken

De Walcherse slavenhandelaren exporteerden verschillende soorten gedestilleerde dranken naar West-Afrika, waarvan pure moutbrandewijn de belangrijkste was. Daarnaast was in Afrika vraag naar anijsbrandewijn, gezoete brandewijn (rosolus) en jenever. Ook deze producten betrokken de slavenhandelaren van buiten Walcheren. Er waren wel Walcherse producenten van sterke alcoholische dranken. Zo had Middelburg in de achttiende eeuw één branderijmolen en enkele mouterijen. Deze leidden in de tweede helft van de achttiende eeuw echter een kwakkelend bestaan.¹³⁵ Voor zover er in de tweede helft van de achttiende eeuw brandewijn op Walcheren werd geproduceerd, was dat aan het begin van de negentiende eeuw sowieso afgelopen.¹³⁶

De directeuren van de MCC klopten voor hun dranken vooral aan bij Abraham Verheeke, een “makelaar in wynen”.¹³⁷ Het is vrijwel zeker dat hij zijn handelswaar hoofdzakelijk uit Holland en Frankrijk betrok. Eén van de Nederlandse centra van productie was Schiedam.¹³⁸ In de achttiende eeuw kwamen zelfs Engelse slavenschepen naar het naast Schiedam gelegen Rotterdam om daar alcoholische dranken voor West-

¹³³ Saskia den Hartigh, *Rotterdam and the Transatlantic Slave Trade* (ongepubliceerde masterscriptie Erasmus Universiteit Rotterdam, 2014), 43-46.

¹³⁴ S.W. Verstegen en A. Kragten, ‘De Veluwse kopermolens in de negentiende eeuw; een raadsel voor de historiografen?’, in: *Jaarboek voor de geschiedenis van bedrijven techniek*, 1 (1984), 172-187, zie 172-179, 175.

¹³⁵ Van Wijk, *Molens in Middelburg*, 94-97.

¹³⁶ Michael Wintle, ‘De economie van Zeeland in 1808: een rapport van landdrost Abraham van Doorn over de economie in het najaar van 1808’, in: *Archief Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* 1985, 97-136, III.

¹³⁷ *Naamwyzer aantonende alle de namen en woonplaatsen (...)*, deel 6 (Middelburg 1752), 25, 89. Verheeke leverde ook aan de VOC. Andere leveranciers waren Pieter Waterlander en Willem Wondergem.

¹³⁸ NL-HaNA, VWIS 1171, Memorie of lyst ter aantooninge welke fabriquen en producten uit ieder provincie van onsen staat getrokken worden (...), 1768 (scan 221). De memorie vermeldt ook Weesp als centrum van brandewijnproductie.

Afrika in te kopen.¹³⁹ Waarschijnlijk was dit product ook aanwezig op Walcherse slavenschepen. Dat gold zeker voor Franse sterkedranken. Lokale handelaren importeerden op Walcheren grote hoeveelheden Franse (brande-)wijn.¹⁴⁰ De accijns die het Middelburgse stadsbestuur hief op de import van brandewijn was een belangrijke bron van inkomsten voor de stad.¹⁴¹ Bovendien vermelden de ladinglijsten van enkele MCC-slavenschepen expliciet dat er Franse brandewijn aan boord was.

Rijnhandelaren en de slavenhandel

Om hun cargazoenen te completeren, kochten slavenhandelaren verschillende soorten aardewerk, glas, messen, kralen en ander kleingoed. Gespecialiseerde kooplieden boden deze handelswaar aan op Walcheren; de MCC kocht goederen zelden rechtstreeks in bij de producenten. De herkomst van veel producten is niet meer in detail na te gaan. Een klein deel ervan kan (gedeeltelijk) Nederlands fabricaat zijn geweest, zoals tabak. Het grootste deel was echter afkomstig uit het buitenland. Vooral het belang van het Duitse achterland en in het bijzonder van de Rijnhandel in het samenstellen van een goed cargazoen voor de slavenhandel is opvallend. De Nederlandse export via de Rijn groeide in de loop van de achttiende eeuw sterk dankzij de toenemende Duitse vraag naar koloniale producten als suiker en koffie.¹⁴² Historici hebben minder aandacht gehad voor het belang van de Nederlandse import via die rivier ten behoeve van de koloniale handel en de slavenhandel. Volgens de auteur van de *Hedendaegsche historie, of tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* uit 1738 dreven de Hollanders “langs die rivier grooten handel”.¹⁴³ Hij noemt vervolgens een enorme diversiteit aan producten die via onder meer Keulen, Frankfurt en Neurenberg de Rijn afkwamen. Bij Keulen werden bijvoorbeeld potten en kannen van aardewerk gemaakt, glas kwam over Frankfurt naar Nederland en bij Neurenberg werden allerlei ivoorproducten gemaakt. Volgens de auteur voeren de Hollanders veel van deze “kleinigheden” uit naar Oost- en West Indië.¹⁴⁴ Hij had West-Afrika probleemloos aan dat rijtje kunnen toevoegen.

De directeuren van de MCC kochten ten behoeve van de slavenhandel een groot aantal producten die handelaren veelal via de Rijn lieten aanvoeren. Een belangrijke

¹³⁹ James A. Rawley, *London, Metropolis of the Slave Trade* (Columbia 2003), 45.

¹⁴⁰ Brusse, *Gevallen stad*, 58.

¹⁴¹ *Ordonnantie op het proeven, gouseren, lossen en slepen der dranken die van graanen gedistileert zyn; als mout-brandewyn, genever, anys, en rossolis, van buiten binnen deze stad inkomende* (Middelburg 1749). De accijns op brandewijn leverde de stad meer op dan de accijns op wijn. Kesteloo, ‘De stadsrekeningen van Middelburg IX’, bijlage A, 196.

¹⁴² Zie hoofdstuk 7.

¹⁴³ *Hedendaegsche historie, of tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden*, deel XI (gedrukt bij Isaac Tirion, Amsterdam 1738), 634.

¹⁴⁴ *Ibid*, 635.

handelspartner van de MCC was Jacobus de Mol, die veel goederen uit het Duitse achterland leverde aan de compagnie.¹⁴⁵ Hij was onder meer de belangrijkste leverancier van allerlei soorten kralen, die slavenhandelaren in vele variëteiten inkochten voor export naar West-Afrika. Het ging soms om kralen van koraal, maar veel belangrijker waren de diverse soorten kleurrijke glaskralen. Eén van de belangrijkste soorten was de olijfvormige ‘olivette’, in de MCC-boeken ‘olijvet’ genoemd. Sommige publicaties over de Middelburgse slavenhandel suggereren dat deze kralen in de stad werden gemaakt.¹⁴⁶ Hiervoor zijn – in ieder geval voor de achttiende eeuw – geen bewijzen. In Europa werden kralen onder meer geproduceerd in de Italiaanse staten en bij Marseille, maar De Mol leverde Boheemse kralen die via Frankfurt werden aangeleverd. Dat Boheemse producenten glaskralen voor de slavenhandel maakten, blijkt duidelijk uit een brievenboek van de Engelse slaven- en kralenhandelaar William Davenport uit Liverpool. Hij bestelde zijn kralen voornamelijk via het Rotterdamse kantoor van William en James Manson. In 1768 ontstond een conflict tussen de Nederlandse Republiek en de Keurvorst van de Palts, waardoor de Rijnhandel vrijwel tot stilstand kwam. De Mansons schreven aan Davenport dat, tenzij de Rijnhandel werd opengesteld, “we can not expect to receive the remainder of the beads”.¹⁴⁷ Boheemse glasblazerijen maakten niet alleen glaskralen voor de export, maar ook allerlei andere glazen producten. Veel van het glaswerk dat de directeurs van de MCC inkochten was dan ook afkomstig uit Praag en omstreken. Enkele belangrijke Middelburgse leveranciers van glas waren de kooplieden Andries Lauerman, Johan Joseph Lauerman en Jan Joseph Hocke. Zij leverden onder meer “wijnroemers” en “bierglazen met ooren”.¹⁴⁸ De Lauermans waren één van de vele Boheemse handelshuizen in West-Europa die in Boheems glas handelden. De naam Lauerman was ook verbonden aan een vroegmodern handelshuis in glas uit Amsterdam.¹⁴⁹

Jacobus de Mol en andere Walcherse kooplieden importeerden veel meer producten via het Duitse achterland. Zo leverde De Mol “Keulse kannen” aan slavenhandelaren, maar ook “nagemaakte Bosse messen”. Den Bosch was in de

¹⁴⁵ Jacobus de Mol werkte vanaf eind jaren zeventig samen met een partner in het handelshuis Jacobus de Mol & Aelrichs. Waarschijnlijk ging het om Johannes Aelrichs, op wiens naam hij in 1779 een pakhuis overdroeg. NL-MdbZA, Rekenkamer D, 69581.

¹⁴⁶ Zie de *Speurtocht slavernijverleden van Middelburg*, een uitgave van het Zeeuws Archief.

¹⁴⁷ Maritime Archives and Library (Merseyside Maritime Museum Liverpool), *Davenport Papers*, D/DAV 6, brief James Manson aan William Davenport, 20 mei 1768. Dank aan Angus Dalrymple, die me op het bestaan van deze collectie stukken op de hoogte bracht. Zie ook Ruderman, *Supplying the Slave Trade*, 191-227.

¹⁴⁸ NL-MdbZA, MCC 1122, scheepsboek *De Vigilantie*, uitreiding 1778 (scan 6).

¹⁴⁹ A.M. Pareau, ‘Nederlandsche glasgraveurs en glasëtsers en hun werk’, in: *Jaarverslag van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam* (Amsterdam 1900), 1-72, 6. Volgens Pareau “overstroomden” Boheemse glas-compagnieën heel Europa.

vroegmoderne tijd een belangrijk centrum van messenproductie, maar kennelijk maakte producenten in het Duitse achterland deze messen goedkoper na.¹⁵⁰ In 1770 was de Rijn opnieuw gesloten wegens een handelsconflict. Een concurrent van De Mol, Pieter Gordeijn, meldde in dat jaar aan de directeuren van de MCC dat hij geen messen kon leveren, “alsoo wegens het sluijten van den Reijn niet magtig ben hetselve te kunnen krijgen.”¹⁵¹ Het is vrijwel zeker dat de enorme variëteit aan producten die De Mol, Gordeijn en anderen leverden, waaronder kakstoelbellen, hondenbellen, spiegels en sloten, afkomstig waren uit het Duitse achterland en Walcheren bereikten via de Rijnhandel. Dat ging ten koste van Nederlandse fabrikanten. De winnende inzending op een prijsvraag uit 1771 van de Hollandse Maatschappij der Wetenschappen over de middelen om de Nederlandse economie te verbeteren meldde dan ook (...)

wat zoude er (...) niet eene machtige somme gelds jaarlyks voor het land gewonnen en hoeveel duizend menschen aan het werk geholpen worden indien de kramery en soortgelyke waaren op de kust van Guinéa in eene grote menigte jaarlyks tot betaling van slaaven dienende binnen ‘s lands gemaakt waren [?]¹⁵²

Het bleek echter voordeliger voor Walcherse slavenhandelaren om hun benodigde ‘kramerijen’ niet van Nederlandse fabrikanten te betrekken. Waarschijnlijk speelden ook hier – net als bij de textielproductie – de relatief hoge loonkosten in Nederland een rol.

5.5 Conclusie

Voorstanders van de opheffing van het WIC-monopolie op de slavenhandel in de jaren twintig van de achttiende eeuw wezen op het economische aanjaageffect van deze handelstak.¹⁵³ Afrikaanse consumenten vroegen allerlei goederen die slavenhandelaren uit Europa meebrachten, waaronder textielwaren, geweren en buskruit. Een deel van die producten werd ook in Europa geproduceerd. De Staten-Generaal hadden dus gelijk dat deze handelstak het debiet vermeerderde van een “meenigte van fabryken en

¹⁵⁰ Aart Vos, *Burgers, broeders en bazen. Het maatschappelijk middenveld van 's-Hertogenbosch in de zeventiende en achttiende eeuw* (Hilversum 2007), 215.

¹⁵¹ NL-MdbZA, MCC 1192.2, brief Pieter Gordeijn aan directeuren MCC, 21 juni 1770 (scan 9). Gordeijn leverde ook kralen aan de MCC.

¹⁵² Hendrik Herman van den Heuvel, ‘Antwoord op de vraag (...) Welk is de grond van Hollandsch koophandel (...)’, in: *Verhandelingen uitgegeeven door de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen te Haarlem*, deel XIV (Haarlem 1775), 1-161, 68.

¹⁵³ NL-HaNA, VWIS 904, Kort Relaa behelsende de voordeelen die de Republiek, *Westindische Compagnie* en ingezetenen deser lande kunnen trekken by 't openstellen van de vrye vaart op de kusten van Africa en Amerika, mits betalende behoorlyke recognutie, p. 7 (scan 5).

manufactuuren”.¹⁵⁴ Toch bleef dat effect voor Nederland in het algemeen en Walcheren in het bijzonder beperkt. Lokale producenten leverden slechts een zeer beperkt aanbod aan benodigde goederen. In 1768 wezen Walcherse slavenhandelaren er dan ook op dat “onse provincie van byna geene traficquen is voorsien en dus tot traficqueerende plaatsen toevlugt neemen moet, om van daar de goederen te ontbieden”.¹⁵⁵ De slavenhandel had wel een positief effect op een traditionele sector als de buskruitfabricage, die op Walcheren al sinds de vijftiende eeuw bestond. Daarnaast waren het vooral lokale kooplieden en de transportsector die profiteerden van de activiteiten van Walcherse slavenhandelaren.

In tegenstelling tot Liverpool en Nantes ontstond op Walcheren dus geen centrum van productie voor de slavenhandel. Een belangrijke reden daarvoor was de kleinschaligheid van de sector (500 reizen in de periode 1730 tot 1800) in vergelijking met Liverpool (3.500 reizen) en Nantes (1.200 reizen). Het loonniveau in Nederland lag bovendien hoog, terwijl de economie relatief open was. Waarschijnlijk importeerden Walcherse slavenhandelaren 70 tot 75 procent van de waarde van de cargazoenen van buiten het eiland. De aanschaf van deze producten had daardoor een effect dat niet groter – en waarschijnlijk zelfs kleiner – was dan de kosten voor de bouw en bevoorrading van slavenschepen die in het vorige hoofdstuk besproken zijn.

¹⁵⁴ NL-HaNA, VWIS 1225, Extract uit de resolutien van de Staten-Generaal, 24 november 1789 (scan 1).

¹⁵⁵ Rekest Walcherse handelaren aan Staten-Generaal, besproken 26 augustus 1768, afgedrukt in: *Nederlandsche jaerboeken*, V (Amsterdam 1770), 485.